

ΝΙΚΟΣ Φ. ΤΟΜΠΡΟΣ*

Η ΜΕΣΣΗΝΙΑ ΣΕ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗ ΤΡΟΧΙΑ (1766-1828)

Την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας (1460-1821) δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις όπου οι κάτοικοι του Μοριά προσπάθησαν -ανεπιτυχώς τις περισσότερες φορές- να απαλλαγούν από την Οθωμανική Αυτοκρατορία¹. Οι Πελοποννήσιοι βασιζόμενοι άλλοτε στις δικές τους δυνάμεις και άλλοτε υποκινούμενοι και βοηθούμενοι από τους Ευρωπαίους διεκδίκησαν την ανεξαρτησία τους. Την επίτευξη όμως του προαναφερθέντος στόχου θα την πραγματοποιήσουν, μόνο όταν η Αυτοκρατορία άρχισε να παρουσιάζει δείγματα κόπωσης και παρακμής². Προς τα τέλη του 18^{ου} αιώνα η επαναστατική δράση των Ελλήνων εντάθηκε -με αποκορύφωμα τα Ορλωφικά-, ενώ τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} οι πολεμικές ενέργειες των υποδούλων επέφεραν την απελευθέρωση της Πελοποννήσου από την κυριαρχία της Ύψηλης Πύλης.

* Ο κ. Νικόλαος Τόμπρος είναι πρώην διδάσκων (Π.Δ. 407/80) του μαθήματος της Ιστορίας του Νέου Ελληνισμού στο Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.

1. Για τις επαναστατικές εξεγέρσεις στην Πελοπόννησο στα προ του 1770 έτη ενδεικτικά αναφέρουμε τα κινήματα του Κροκόδειλου Κλαδά στη Μάνη (1479-1481, 1490), την εξέγερση στη Μάνη (1571), την επανάσταση των αδελφών Μελισσηνών (1571-1572), το επαναστατικό κίνημα του Νεόφυτου Μάνης (1612). Βλ. σχετικά Miller 1960: 560-561. -Χασιώτης 1974: 278-279, 311-312, 321-322. -Παπαδόπουλος 1974: 324, 330-333. -Δουκάκης 1999: 103-107, 110-113, 118-121.

2. Για τα αίτια παρακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας βλ. Sugar 1994: Β' 145-160.

Όσον αναφορά τη Μεσσηνία -κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας- διαπιστώνεται πως η περιοχή, λόγω της γειτνιάσεώς της με τη Μάνη, της στρατηγικής της θέσης και των φρουρίων που διέθετε (Μεθώνη, Κορώνη, Νεόκαστρο³), αποτέλεσε συχνά χώρο εξεγέρσεων και πολεμικών αναμετρήσεων, οι οποίες επέφεραν υλικές καταστροφές και δημογραφικές αλλοιώσεις στους κατοίκους της. Στο πλαίσιο λοιπόν των επαναστατικών και πολεμικών ενεργειών που κατά καιρούς σημειώθηκαν στη Μεσσηνία μελετώνται συνοπτικά τα τελευταία 62 χρόνια πριν από την απελευθέρωσή της, σε μια προσπάθεια να αποτυπωθούν αφενός η συμβολή των Μεσσηνίων στον αγώνα της Ανεξαρτησίας και αφετέρου το τίμημα που πλήρωσαν γι' αυτόν. Η εξεταζόμενη περίοδος καλύπτει τα έτη 1766-1828. Ξεκινά δηλαδή με τις ρωσικές ενέργειες για την προετοιμασία μιας εξέγερσης (Ορλωφικά) στη νότια Πελοπόννησο και καταλήγει με την έλευση στη Μεσσηνία του γαλλικού εκστρατευτικού σώματος -υπό τη διοίκηση του Maison- και την αποχώρηση του Ιμπραήμ από την περιοχή.

Ορλωφικά

Τους στόχους της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής -έλεγχος των βορείων παραλίων του Εύξεινου Πόντου, ελεύθερη ναυσιπλοΐα στο Αιγαίο- μετά τον θάνατο του Μ. Πέτρου (1682-1725), ανέλαβε να εκπληρώσει η Αικατερίνη Β' (1762-1796). Η αυτοκράτειρα, εκτός από εμπλοκή της σε πολέμους με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, έθεσε σε εφαρμογή το λεγόμενο *ελληνικό σχέδιο*, που πιθανόν εμπνεύστηκε ο Γρ. Ποτέμκιν γύρω στα 1780. Το σχέδιο προέβλεπε την ανασύσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας με ηγέτη της τον δεύτερο εγγονό της Αικατερίνης, ο οποίος είχε ονομαστεί για τον σκοπό αυτόν, Κωνσταντίνος. Συγχρόνως, θα ιδρυόταν το βασίλειο της Δακίας (Παραδουνάβιες Ηγεμονίες), ενώ τα σύνορα της Ρωσίας θα επεκτεινόταν ως τα βόρεια παράλια του Εύξεινου Πόντου. Τελικός στόχος του σχεδίου -εκτός από δημιουργία αδύναμων κρατών-δορυφόρων στην περιφέρεια της Ρωσικής Αυτοκρατορίας- ήταν να μετατραπεί η Ρωσία σε αδιαφιλονίκητο ρυθμιστή των διεθνών σχέσεων⁴.

3. Ναβαρίνο ή Πύλος. Βακαλόπουλος 1973: 391.

4. Βακαλόπουλος 1973: 372-373. -Gordon 1844²: 26. -Σταματόπουλος 1996: 59. Βλ.

Για την πραγματοποίηση όμως των ανωτέρω, ήταν αναγκαίο να δημιουργηθεί ένας επαναστατικός αναβρασμός στα Βαλκάνια και ειδικότερα στον ελλαδικό χώρο⁵. Το έναυσμα για απελευθερωτικούς αγώνες κατά των Οθωμανών έδωσε ο ρωσοτουρκικός πόλεμος του 1768. Η Αικατερίνη με τον νέο πόλεμο εμφανίστηκε ως προστάτης των ορθοδόξων χριστιανών της βαλκανικής δίνοντας στον πόλεμο θρησκευτική απόχρωση, γεγονός που βρήκε θετική ανταπόκριση και στους Έλληνες⁶. Η εξέγερση λοιπόν των ελληνοφώνων ορθοδόξων πληθυσμών του Σουλτάνου που έλαβε χώραν στην Πελοπόννησο κατά τη διάρκεια του 1770 εντάσσεται στο πλαίσιο αυτής της πολεμικής αναμέτρησης (1768-74). Συγχρόνως τα Ορλωφικά, όπως ονομάστηκαν στη βιβλιογραφία, αποτέλεσαν τον προάγγελο της Επανάστασης του 1821.

Την πρωτοβουλία για την επαναστατική κινητοποίηση των Ελλήνων ανέλαβαν οι αδελφοί Γρηγόριος, Αλέξιος και Θεόδωρος Ορλώφ, με πιθανό εμπνευστή της ναυτικής εκστρατείας των Ρώσων στη Μεσόγειο τον Γ. Παπάζολη. Ο τελευταίος σε μια προσπάθεια να προετοιμάσει την εξέγερση στη νότια Πελοπόννησο είχε σταλθεί στην περιοχή λίγα χρόνια πριν από το 1770, ως πράκτορας (τέλη 1766)⁷. Στην Καλαμάτα η δράση του Παπάζολη εστιάστηκε κυρίως στις επαφές του με τον Π. Μπενάκη και στις προσπάθειές του να πείσει τον τελευταίο να λάβει μέρος στην επικείμενη εξέγερση. Η συμβολή του Μπενάκη στην εξέγερση κρίνεται επιβεβλημένη, καθώς ο καλαματιανός προεστός ασκούσε επιρροή σ' ολόκληρη την Πελοπόννησο. Στις συζητήσεις των δύο ανδρών ο Μπενάκης υποσχέθηκε να κινητοποιήσει μεγάλο αριθμό Πελοποννησίων για την πραγματοποίηση του επαναστατικού σχεδίου, με την προϋπόθεση ότι η Ρωσία θα παρείχε σημαντική στρατιωτική βοήθεια. Ο Παπάζολης τον διαβεβαίωσε ότι το μέγεθος της ρωσικής στρατιωτικής αποστολής στον Μοριά θα ήταν αξιόλογο. Παρόμοια δράση ανέπτυξαν τις παραμονές των Ορλωφικών στην Πελοπόννησο και άλλοι Ρώσοι πράκτορες, όπως οι Εμ. Σάρρος και Β. Ταμάρας⁸.

επίσης Καλαντζής 1959: 169-177. -Κοντογιάννης 1903: 89-91. -Βακαλόπουλος 1974: 86-88. -Τζάκης 2003: 143-144.

5. Γριτσόπουλος 1967: 40-41.

6. Παπαδόπουλος 1974: 64.

7. Κανδηλώρος 1924: 65-66. -Τζάκης 2003: 122-123.

8. Δουκάκης 1999: 190. -Σάθας 1869: 454. -Κοντογιάννης 1903: 70. -Γριτσόπουλος

Την ίδια περίοδο οι αδελφοί Ορλώφ βρίσκονταν στην Ιταλία αναζητώντας συμμάχους. Οι επαφές τους περιελάμβαναν συζητήσεις με ξένες δυνάμεις (Βενετία, Μάλτα), αλλά και με Μανιάτες. Η Βενετία δεν αποδέχτηκε τη συμμετοχή της στον επικείμενο πόλεμο με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, διότι δεν ήθελε να θέσει σε κίνδυνο τις εμπορικές της σχέσεις με την Ύψηλή Πύλη⁹. Παρά τις διαπραγματεύσεις που είχαν οι Ρώσοι με τους Μανιάτες, οι τελευταίοι διατηρούσαν επιφυλάξεις για το αίσιο αποτέλεσμα της μελλοντικής εξέγερσης. Περισσότερο πεπεισμένος για τον επαναστατικό ξεσηκωμό στην περιοχή φαίνεται πως ήταν ο Π. Μπενάκης. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται ολιγομελής συγκέντρωση αρχηγών και επισκόπων που ο τελευταίος πραγματοποίησε στο σπίτι του. Στη συγκέντρωση συμμετείχαν και ορισμένοι συγγενείς και φίλοι του Μπενάκη από τη Μάνη (6.1.1769)¹⁰.

Τις προετοιμασίες της εξέγερσης, όπως και τις ελληνορωσικές συναντήσεις, προφανώς αγνοούσαν -έως την έναρξη του ρωσοτουρκικού πολέμου- οι οθωμανικές αρχές. Το συμπέρασμα προκύπτει από το γεγονός ότι τα όποια μέτρα ελήφθησαν για την αποτροπή της επαναστατικής διάθεσης των Ελλήνων σημειώθηκαν μετά την έκρηξη του εν λόγω πολέμου (1768). Συγκεκριμένα, η οθωμανική διοίκηση απαγόρευσε στους Έλληνες να οπλοφορούν και να συναθροίζονται σε δημόσιους χώρους -ακόμα και για εκκλησιασμό-, έκλεισε τους ναούς, αύξησε τις πιέσεις και τις οικονομικές επιβαρύνσεις στους υπόδουλους και επιδόθηκε σε διωγμούς. Παρά ταύτα οι επαναστατικές προετοιμασίες στην Πελοπόννησο -με κύρια κέντρα τη Μεσσηνία και τη Μάνη- συνεχίστηκαν με αμείωτους ρυθμούς, αφού οι Έλληνες ευελπιστούσαν σε ένα θετικό αποτέλεσμα της επανάστασης βασιζόμενοι στην άφιξη των Ρώσων στην περιοχή¹¹.

Στα τέλη Ιουλίου του 1769 αναχώρησαν από τη Ρωσία τα πρώτα πλοία και λίγο αργότερα τα υπόλοιπα. Μια μικρή ρωσική μοίρα από τον στόλο -αποτελούμενη από έξι καράβια με επικεφαλής τον Θ. Ορλώφ- κατέπλευσε στο λιμάνι του Οιτύλου (28.2.1770)¹². Ο αρχικός εν-

1967: 43-45, 47-48.

9. Βακαλόπουλος 1973: 382-383. -Γριτσόπουλος 1967: 51-54. -Παπαδόπουλος 1974: 59.

10. Δουκάκης 1999: 192-193. -Γριτσόπουλος 1967: 49-50, 53.

11. Παπαδόπουλος 1974: 64.

12. Μέξης 1977: 347. -Δουκάκης 1999: 193. -Σακελλαρίου 1978: 162-163.

θουσιασμός των Μανιατών μετριάσθηκε αισθητά, όταν διαπίστωσαν το μέγεθος της ρωσικής βοήθειας που είχε αποσταλεί¹³. Ο Θ. Ορλώφ προσπάθησε να διασκεδάσει τις εντυπώσεις, διακηρύσσοντας ότι σύντομα επρόκειτο να καταφτάσει στον Μοριά ο Αλ. Ορλώφ -απεσταλμένος της Μ. Αικατερίνης- με εξήντα πολεμικά πλοία, στρατό και πολεμοφόδια. Παρά τις υποσχέσεις οι Έλληνες είχαν χάσει την εμπιστοσύνη τους στους Ρώσους, με αποτέλεσμα λίγοι ήσαν αυτοί που δέχτηκαν να στρατολογηθούν. Είχαν πλέον συνειδητοποιήσει ότι η συμβολή της Ρωσίας στην εξέγερση δεν ήταν τίποτε άλλο, παρά μια κίνηση αντιπερισπασμού για τα οθωμανικά στρατεύματα, η οποία μάλιστα είχε σχεδιαστεί ανεπαρκώς. Στις σκέψεις αυτές συνέβαλε και το ότι ούτε είχε επιτευχθεί η αποστολή ικανοποιητικού όγκου ρωσικών δυνάμεων, ούτε υπήρχε συντονισμός για τις επαναστατικές κινήσεις με τους υπολοίπους ορθόδοξους χριστιανικούς πληθυσμούς των Βαλκανίων. Παρά ταύτα, η εξέγερση ξεκίνησε και σύντομα οι Μανιάτες με άλλους Πελοποννήσιους και τους ελάχιστους Ρώσους κατόρθωσαν να εκδιώξουν τους μουσουλμάνους υπηκόους του Σουλτάνου από την Καλαμάτα, τον Μυστρά και τις γύρω περιοχές (1770)¹⁴.

Με βάση τις εξελίξεις ο Μπενάκης -σε συνεργασία με τον Γ. Μαυρομιχάλη- πρότεινε να συγκροτηθούν δύο λεγεώνες -ανατολική και δυτική- με αποστολές την κινητοποίηση ολόκληρης της νότιας Πελοποννήσου και την ανάληψη στρατιωτικής δράσης¹⁵. Ο Μπενάκης είχε ήδη συγκεντρώσει με προσωπικά του έξοδα στη Μάνη και στην Καλαμάτα 1.400 άνδρες. Η δυτική λεγεώνα αποτελείτο από 200 χωρικούς και 12 Ρώσους στρατιώτες, με επικεφαλής για μεν την ελληνική πλευρά τους Γ. Μαυρομιχάλη και Κουμουνδούρο (καπετάνιος της Αβίας), για δε τη ρωσική τον αντισυνταγματάρχη Π. Δολγορούκωβ. Την ονομασία δυτική έλαβε λόγω της κατεύθυνσης που θα κινείτο. Συγκεκριμένα, η εντολή που είχε ήταν να κινηθεί δυτικά στα μεσσηνιακά παράλια -από την Καλαμάτα έως το Πεταλίδι- και να φτάσει στην Κορώνη. Σκοπός της λεγεώνας ήταν να κυριεύσει την Κορώνη και το κάστρο της σε συνεργασία με τον ρωσικό στόλο¹⁶. Η δυτική λεγεώνα κατόρθωσε να απελευθερώσει σε

13. Κανδηλώρος 1924: 70-71. -Τζάκης 2003: 126-127.

14. Παπαδόπουλος 1974: 66.

15. Σακελλαρίου 1978: 165, 168-170. -Δουκάκης 1999: 193.

16. Καλαντζής 1959: 173. -Γριτσόπουλος 1967: 66. -Δουκάκης 1999: 193-194. -Πα-

σύντομο χρονικό διάστημα την Καλαμάτα, το Λεοντάρι και την Αρκαδιά (Κυπαρισσία)¹⁷. Οι επιτυχίες αυτές είχαν ως αποτέλεσμα να κινητοποιηθούν και άλλοι Έλληνες, για να τεθούν με τους εξεγερμένους. Αρκετοί επίσης ήσαν οι Μεσσήνιοι που υπό την καθοδήγηση του Φ. Γρηγοριάδη εξεγέρθηκαν και έλαβαν μέρος στις πολεμικές επιχειρήσεις κατά της Αρκαδιάς. Κάποιοι άλλοι με αρχηγό τον Στασινό Δαριώτη βοήθησαν στην κατάληψη της Ανδρούσας. Η ανατολική λεγεώνα -με αρχηγούς τον λοχαγό Μπάρκωφ και τον υπολοχαγό Ψαρό- κατευθύνθηκε αρχικά στην ανατολική Μάνη και στη συνέχεια, αφού κατέλαβε τον Μυστρά (16.3.1770), πολιορκήσε την Τριπολιτσά¹⁸, όπου και διαλύθηκε οριστικά μετά την έξοδο που πραγματοποίησαν οι πολιορκημένοι και τη μάχη που επακολούθησε (9.4.1770)¹⁹.

Το σχέδιο για την κατάληψη της Κορώνης τέθηκε σε εφαρμογή, όταν ο ρωσικός στόλος κατευθύνθηκε από το Οίτυλο προς την Κορώνη (27.2.1770). Η δυτική λεγεώνα, πριν αποχωρήσει από την Καλαμάτα, κατέστρεψε περιουσίες μουσουλμάνων και σκότωσε όσους εντόπισε. Η πολιορκία της Κορώνης πραγματοποιήθηκε με ταυτόχρονη επίθεση του στόλου από τα ανατολικά του φρουρίου και του στρατού από τα δυτικά (12.3.1770). Επειδή όμως ύστερα από ενάμιση μήνα όλες οι απόπειρες κατάληψης του κάστρου είχαν αποβεί άκαρπες, αποφασίστηκε ο τερματισμός της επιχείρησης με το αιτιολογικό ότι η συγκεκριμένη πολιορκία κακώς αποφασίστηκε, κακώς εκτελέστηκε και κακώς ολοκληρώθηκε²⁰. Η αποτυχία της άλωσης της πόλης επέφερε προστριβές στους συμμάχους. Οι Έλληνες θεώρησαν ότι οι Ρώσοι τους είχαν εξαπατήσει, όταν

παδόπουλος 1974: 66.

17. Ευρετήριο πολεμικών γεγονότων 1989: 362.

18. Από τον Φεβρουάριο του 1770 (9.2.1770) έως και τον Νοέμβριο του ίδιου χρόνου Μόρα Βαλεσί (Mora-vali-si), δηλαδή διοικητής Πελοποννήσου, διορίστηκε ο Μεχμέτ Μουχσινζαντέ, ο έως τότε διοικητής του φρουρίου Ναυπλίου και τέως μεγάλος βεζίρης. Ο Μεχμέτ ανέλαβε και το αξίωμα του Σερασκέρη, για να καταστείλει τα Ορλωφικά. Θεωρήθηκε, μάλιστα, δική του επιτυχία η μη εξάπλωση της εξέγερσης σ' ολόκληρη την Πελοπόννησο. Κατά τη διάρκεια των Ορλωφικών (1770-1779) το αξίωμα του Μόρα Βαλεσί ανέλαβαν οι ακόλουθοι: Γενισεχιρλί Οσμάν μπέης (1770-1773), Τσαταλτζαλί Αλή πασάς (1773-1774), Μουσταφάς (1774), Αχμέτ (1777-1778) και Μεχμέτ (1779). Κυρκίνη-Κούτουλα 1996: 99-101.

19. Βακαλόπουλος 1973: 388-391. -Δουκάκης 1999: 194.

20. Γριτσόπουλος 1967: 71.

τους διαβεβαίωναν για τη μεταφορά στην περιοχή μεγάλων ρωσικών δυνάμεων σε στρατό και στόλο. Οι Ρώσοι με τη σειρά τους ισχυρίζονταν ότι οι Έλληνες τους είχαν υποσχεθεί ότι θα συμμετείχαν σύσσωμοι στην εξέγερση και με μεγάλο όγκο στρατευμάτων. Η αποχώρηση των Ρώσων από την Κορώνη (24.4.1770) συνοδεύτηκε από βιαιοπραγίες των οθωμανικών στρατευμάτων κατά των κατοίκων της περιοχής και καταστροφές των επιχειρήσεων Γάλλων εμπόρων. Με ορατό τον κίνδυνο για επέκταση των αντιποίνων στους αμάχους ο Θ. Ορλώφ διέταξε τα στρατεύματά του να πάρουν μαζί τους κατοίκους της Κορώνης (24.4.1770)²¹.

Ενώ ακόμα εκκρεμούσε η κατάληψη της Κορώνης, οι Ρώσοι απέστειλαν μέρος του στόλου τους στο Ναβαρίνο, θεωρώντας ότι η πόλη αποτελούσε στρατηγικής σημασίας λιμάνι για τη συνέχιση της εξέγερσης. Συγχρόνως η επιλογή του εγχειρήματος αυτού έγινε και για έναν πρόσθετο λόγο, την αναπτέρωση του ηθικού των αγωνιζόμενων σε περίπτωση νίκης. Την πολεμική επιχείρηση ανέλαβαν να φέρουν σε πέρας ο ταξίαρχος του πυροβολικού Αννίβας και ο αντισυνταγματάρχης Δολγορούκωβ υποβοηθούμενοι από τα πολεμικά πλοία Άγιος Ιανουάριος, Τρεις Ιεράρχες και Άγιος Νικόλαος. Στις 15.4.1770 άρχισε η πολιορκία του Ναβαρίνου, η οποία διήρκησε συνολικά έξι ημέρες. Στις 21.4.1770 οι ρωσικές δυνάμεις κατάφεραν να προκαλέσουν σοβαρές ζημιές με τα κανόνια τους στο φρούριο, αναγκάζοντας τους πολιορκημένους να τον παραδώσουν, μαζί με όλα τους τα πολεμοφόδια. Η συγκεκριμένη επιτυχία όντως τόνωσε το ηθικό των επαναστατών και ανύψωσε το γόητρο των Ρώσων, το οποίο είχε πληγεί από την αποτυχία στην Κορώνη²².

Στα μέσα Απριλίου (1770) κατέφτασε στη Μεσσηνία ο Αλ. Ορλώφ, ο οποίος, αφού ενέκρινε την αναστολή της πολιορκίας της Κορώνης, ανακοίνωσε την προέλαση των στρατευμάτων του προς το εσωτερικό της χώρας. Θεωρούσε πως με την κίνηση αυτήν θα επιτυγχανόταν η άμεση παράδοση των φρουρίων που κατείχε ο εχθρός, εξαιτίας του μη ανεφοδιασμού τους. Ως κύριος συντονιστής των πολεμικών ενεργειών ο Αλέξιος συγκέντρωσε όλες τις στρατιωτικές του δυνάμεις από την Κορώνη στο Ναβαρίνο, χρησιμοποιώντας το εκεί φρούριο ως ορμητήριό του. Στο εν λόγω φρούριο πραγματοποιήθηκαν βελτιώσεις στην οχύρωσή του -με

21. Δουκάκης 1999: 194. -Γριτσόπουλος 1967: 68-72, 97. -Σακελλαρίου 1978: 166-168, 184-185.

22. Γριτσόπουλος 1967: 93-98. -Παπαδόπουλος 1974: 74.

μέριμνα του φρουράρχου Αννίβα-, ενώ συγχρόνως μετατράπηκε το λιμάνι της περιοχής σε πολεμικό²³.

Στη νότια Πελοπόννησο η κατάσταση στα τέλη Απριλίου (1770) ήταν ήδη εκρηκτική. Επαναστατικές εστίες εξακολουθούσαν να υπάρχουν στον Μυστρά, την Καλαμάτα και σε άλλες περιοχές του μεσσηνιακού κάμπου. Ο Αλέξιος παρά τις εξαγγελίες του για σχηματισμό τακτικού στρατού ασχολήθηκε τελικά με την πολιορκία της Μεθώνης, ευελπιστώντας πως με την ενέργεια αυτήν θα τόνωνε επιπρόσθετα το ηθικό των Ελλήνων. Είχε πλέον διαπιστώσει ότι το Ναβαρίνο δεν του παρείχε τις κατάλληλες υποδομές για την επίτευξη των μελλοντικών του πολεμικών σχεδίων. Για να λάβει οριστικές αποφάσεις για τις επόμενες κινήσεις του, συγκάλεσε μυστικό συμβούλιο με τους στρατιωτικούς του συνεργάτες (9.5.1770), όπου αποφασίστηκε να πραγματοποιηθεί αιφνιδιαστική επίθεση στη Μεθώνη. Το στρατιωτικό σώμα που ανέλαβε την επίθεση -αποτελούμενο από 500 Ρώσους, 150 Μαυροβούνιους και 2.000 περίπου Μεσσήνιους και Μανιάτες- διηύθυνε ο Δολγχορούκωφ. Ο τελευταίος θεωρώντας ότι οι οθωμανικές δυνάμεις στο φρούριο ήταν ισχυρές, επέλεξε αντί της κατά μέτωπο επίθεσης, την πολιορκία. Το αρχικό σχέδιο τροποποιήθηκε ως εξής: ο Δολγχορούκωφ με τις δυνάμεις του πολιορκήσε τη Μεθώνη από την ξηρά και ο ναύαρχος Greyg με τα πολεμικά πλοία *Τρεις Ιεράρχες* και *Άγιος Νικόλαος* από τη θάλασσα. Στις 10.5.1770 άρχισε η σφοδρότατη ρωσική επίθεση, αποτέλεσμα της οποίας ήταν να προκληθούν σοβαρά πλήγματα στα οθωμανικά στρατεύματα²⁴.

Η κατάληψη της πόλης τελικά δεν ολοκληρώθηκε, επειδή ο Αλ. Ορλώφ πληροφορήθηκε πως ισχυρές τουρκαλβανικές δυνάμεις (6.000-8.000 άνδρες) με αρχηγό τον Χατζή Οσμάν κατευθύνονταν από την Τριπολιτσά -μέσω του μεσσηνιακού κάμπου- στη Μεθώνη (14.5.1770)²⁵. Το πέρασμα του ανωτέρω στρατεύματος από την πόλη της Καλαμάτας συνοδεύτηκε από δηώσεις και λεηλασίες ναών και οικιών²⁶. Το πολυπληθές αυτό σώμα ανέλαβαν να αναχαιτίσουν οι 400 Μανιάτες του Ι. Μαυρομιχάλη στα στενά του Ριζόμυλου, χωρίς όμως θετικό αποτέ-

23. Δουκάκης 1999: 195.

24. Γριτσόπουλος 1967: 103-105.

25. Σακελλαρίου 1978: 188.

26. Ζερβής 1984: 107-108. -Σταματόπουλος 1996: 60-61.

λεσμα. Οι ελάχιστοι διασωθέντες από το σώμα του Μαυρομιχάλη (24 άτομα) κατέφυγαν στο Νησί (Μεσσήνη), όπου συνέχισαν να αμύνονται. Οι επιτιθέμενοι, αφού λεηλάτησαν και κατέστρεψαν το Νησί, είχαν πλέον στην κατοχή τους ολόκληρη τη μεσσηνιακή πεδιάδα. Στη συνέχεια, ο κύριος όγκος των Τουρκοαλβανών κινήθηκε προς την Κορώνη, όπου ενώθηκε με ένα μέρος της φρουράς της πόλης και κατόπιν κατευθύνθηκε στη Μεθώνη, για να βοηθήσει τους πολιορκημένους και να λύσει την πολιορκία. Η αποστολή του Δολγκορούκωφ ήταν πλέον τριπλή: να εμποδίσει την έξοδο των υπερασπιστών της Μεθώνης, να αντιμετωπίσει τους επιτιθέμενους Τουρκαλβανούς και να διατηρήσει ανοικτή τη διάβαση προς το Ναβαρίνο, στην περίπτωση που χρειαζόταν να διατάξει υποχώρηση.

Εικ. 1: Μεσσήνη (ή Νησί). Αρχείο Ν. Τόμπρου

Στη μάχη που τελικά δόθηκε κοντά στο ρωσικό στρατόπεδο επικράτησαν εύκολα οι Τουρκαλβανοί και ανάγκασαν τις επαναστατικές δυνάμεις να υποχωρήσουν στο Ναβαρίνο. Σύντομα όμως οι εξεγερμένοι έπρεπε και πάλι να εγκαταλείψουν την περιοχή, καθώς οι Τουρκοαλβανοί πλησίαζαν. Ο Αλ. Ορλώφ συνειδητοποιώντας την τραγική τροπή που είχε πάρει η πολεμική επιχείρηση διέταξε την εκκένωση της πόλης. Τρεις μέρες χρειάστηκαν για την επιβίβαση του στρατεύματος και των αποσκευών του στα πλοία. Τους Ρώσους ακολούθησαν οι πρωταίτι-

οι της εξέγερσης Μπενάκης, Μελιτάκης, Πούλος και οι αρχιερείς Μονεμβασίας και Καλαμάτας Άνθιμος, Μεθώνης Άνθιμος, Κορώνης Μακάριος, Παλαιών Πατρών Παρθένιος και Ωλένης Φιλάρετος. Οι εχθρικές δυνάμεις φτάνοντας στο Ναβαρίνο προσπάθησαν να εμποδίσουν τον απόπλου του στόλου χωρίς αποτέλεσμα²⁷. Εγκαταλείποντας το Ναβαρίνο το ρωσικό στράτευμα άφησε στο έλεος των Οθωμανών και των Αλβανών τους κατοίκους της Μεσσηνίας. Ο ρωσικός στόλος ανοίχτηκε στο Αιγαίο, για να αναμετρηθεί με τον αντίπαλο του. Στη ναυμαχία που ακολούθησε -στο στενό Χίου-Τσεσμέ- (7.7.1770) οι Ρώσοι κατέστρεψαν τον οθωμανικό στόλο²⁸.

Στην πραγματικότητα η ήττα των επαναστατικών δυνάμεων στη Μεθώνη (28.5.1770), έθεσε τέλος στα οράματα των Ελλήνων για την απελευθέρωση του Μοριά. Τα βαθύτερα όμως αίτια της αποτυχίας ήταν άλλα. Η κακή οργάνωση των επιχειρήσεων σε συνδυασμό με τον χρόνο που ξοδεύτηκε σε δευτερεύουσας σημασίας επιχειρήσεις -πολιορκία της Κορώνης- και η ελάχιστη υλική βοήθεια που δόθηκε στους επαναστατημένους επέτρεψαν στα οθωμανικά στρατεύματα να καταστείλουν την εξέγερση σε σύντομο χρονικό διάστημα (Φεβρουάριος-Μάιος 1770). Η εξέγερση του 1770 στηρίχτηκε σε μια παρεξήγηση: Οι Ρώσοι θεωρούσαν ότι θα νικούσαν βασιζόμενοι στις ελληνικές δυνάμεις, ενώ οι Έλληνες χάρη στις ρωσικές²⁹.

Η Ρωσία θεώρησε υπεύθυνους για την αποτυχία της εξέγερσης τους Πελοποννήσιους, οι οποίοι τόσο κακώς ηκολούθησαν το παράδειγμα της ανδρείας (των Ρώσων) και δεν ήθελον να τύχουν της εκ του ζυγού ανεξαρτησίας, ένεκα της ιδίας αυτών δειλίας, απιστίας και απάτης...³⁰. Οι προαναφερθείσες κατηγορίες όχι μόνο δεν ευσταθούν, αλλά θα πρέπει να ερμηνευτούν -όπως και οι ειδήσεις που κυκλοφορούσαν στην Ευρώπη για υποτιθέμενες νίκες των ρωσικών δυνάμεων επί των οθωμανικών στην Πελοπόννησο- ως προσπάθεια να μην πληγεί το γόητρο του «ανίκητου» ρωσικού στρατού.

27. Δουκάκης 1999: 196. -Παπαδόπουλος 1974: 75. -Γριτσόπουλος 1967: 105-108, 117-118, 127, 129. -Σακελλαρίου 1978: 191. -Μπιτσάνης 2005: 20-23.

28. Φίνλεϋ 1958: 309-313. -Γριτσόπουλος 1967: 121-123, 125-126. -Κανδηλώρος 1924: 81. -Τζάκης 2003: 135.

29. Βακαλόπουλος 1973: 388. -Παπαδόπουλος 1974: 69.

30. Παλαιολόγος 1881: 150.

Εικ. 2: Αλβανός στρατιώτης. Αρχείο Ν. Τόμπρου

Οι συνέπειες των Ορλωφικών

Τα αποτελέσματα της εξέγερσης του 1770 για τους Έλληνες -όσους έλαβαν ή δεν έλαβαν μέρος- ήταν ολέθρια. Τον επαναστατικό αναβρασμό στον Μοριά ανέλαβαν να καταστείλουν άτακτα στρατεύματα εξισλαμισμένων Αλβανών (15.000 άτομα), τα οποία συνεργάζονταν με την οθωμανική εξουσία. Οι ορδές αυτές διέσχισαν ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο -από την Ήπειρο έως την Πελοπόννησο- καταστρέφοντας στο πέραςμά τους οτιδήποτε έβρισκαν. Για περίπου εννιά χρόνια η Πελοπόννησος, η Θεσσαλία και οι υπόλοιπες περιοχές δοκιμάστηκαν σκληρά από τις επιδρομές των Αλβανών και ερημώθηκαν. Η κατάσταση των Ελλήνων επιδεινώθηκε και για δύο πρόσθετους λόγους: την παράδοση των όπλων τους ύστερα από την προτροπή του πατριάρχη Σαμουήλ Χατζερή και την καταστροφή της παραγωγής λόγω της βαρυχειμωνιάς των ετών 1774-1775. Η Μάνη κατόρθωσε επιτυχώς να αντισταθεί στις επιδρομές των Τουρκαλβανών, ενώ τα νησιά του Αιγαίου απέφυγαν τις καταστροφικές συνέπειες των αντιποίνων, χάρη στην αμνηστία που έδωσε σ' αυτά ο Καπουδάν Πασάς Χασάν Μπέης³¹.

Κατά τη διεξαγωγή των πολεμικών επιχειρήσεων και τις επιδρομές των Αλβανών η Μεσσηνία υπέστη σημαντικές φθορές. Οι τελευταίοι με

31. Γριτσόπουλος 1967: 132-133. -Παπαδόπουλος 1974: 81-82. -Τζάκης 2003: 139-140.

πρόσχημα ότι δεν λάμβαναν εγκαίρως τους μισθούς τους από τους πασάδες της περιοχής για τις υπηρεσίες που τους προσέφεραν, κατέφευγαν συχνά σε λεηλασίες³². Για τον λόγο αυτόν πολλοί ήσαν οι Μεσσήνιοι που αναγκάστηκαν εξαιτίας των συνθηκών να μεταναστεύσουν στα νησιά του Ιονίου, του Αιγαίου και τη Μ. Ασία³³. Η γεωργική παραγωγή μειώθηκε σημαντικά, καθώς όσοι παρέμειναν στις πατρογονικές τους εστίες αρνούνταν να παράγουν τις παλαιότερες ποσότητες γεωργικών προϊόντων. Η αποψίλωση των ορεινών περιοχών και η καταστροφή των δασών οδήγησε σε ξηρασία που επέφερε επιπρόσθετη μείωση της παραγωγής. Ο πλούσιος στο παρελθόν μεσσηνιακός κάμπος απέδιδε πλέον το ένα τρίτο της προ του 1770 παραγωγής³⁴.

Για την κατάσταση που επικρατούσε στη Μεσσηνία και γενικότερα στην Πελοπόννησο τη συγκεκριμένη περίοδο, αλλά και για τα μεταναστευτικά κύματα προς τη Μ. Ασία ως συνέπεια των Ορλωφικών, διαφωτιστική είναι η επιστολή που ο μετέπειτα Πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄ ως αρχιδιάκονος του μητροπολίτη Σμύρνης απέστειλε στον εξόριστο επίσκοπο Μεθώνης Άνθιμο Καρακάλα (4.8.1776). Στην επιστολή ο Γρηγόριος ανέφερε: ...Κυβερνώμαι, δεσπότη μου, και εγώ ολίγον δια να προφθάνω τους συγγενείς μου· πλην η ακαταστασία της πατρίδος και ημάς δεν αφήνει να ησυχάσωμεν, και εκείνους ο Θεός να ελεήσει. Επειδή καθώς βλέπομεν δεν είναι πλέον ελπίς σωτηρίας από εκείνον τον τόπον, ότι ήλθε το πράγμα εις αύξησιν μεγάλην. Ούτε Βασιλέα μέλλει δι' εκείνον τον τόπον, ούτε πασιά, ούτε Αγά, ούτε άλλον τινά. Μόνον θεία παραχώρησις έγεινε να ερημώσει εκείνος ο τόπος και καθημερινώς ξεμπαρκάρονται εδώ συν γυναίξί και τέκνοις και βρίσκουν, δεσπότη μου, και την κυβέρνησίν τους. Ο άγιος Θεός προσθέτει, εκεί τους ωργίσθη, αλλά εδώ τους ευσπλαχνίσθη, επειδή οι αγάδες της Ανατολής συνερίζονται ποιος να τους πρωτοπάρη εις των τόπον των, και τους κτίζουν εκκλησίας, τους φθιάνουν οσπίτια, ρωμαϊκά χωριστά, με ασυδοσίαν, δέκα χρόνους δηλαδή του χαρατσίου... Είναι αρκεταίς φαμελιαίς από την πατρίδα μας³⁵.

32. Δουκάκης 1999: 198. -Σακελλαρίου 1978: 206.

33. Γριτσόπουλος 1967: 139-144.

34. Rouqueville 1805: 63-64. -Castellan 1820: 93-94. -Δουκάκης 1999: 197. -Λυριτζής 1998²: 120.

35. Κανδηλώρος 1924: 87-88.

Οι δημογραφικές μεταβολές που επακολούθησαν την εξέγερση του 1770 ήταν μεγάλες. Όσοι από τους Μεσσήνιους δεν σφαγιάστηκαν ή δεν αιχμαλωτίστηκαν, ακολούθησαν την αποδημία ή οργανώθηκαν σε ομάδες κλεφτών, για να μπορέσουν να αντισταθούν. Χαρακτηριστικό, άλλωστε, των αυθαιρεσιών που σημειώθηκαν από τους Αλβανούς κατά τα έτη 1770-1779 είναι το ότι ζημιώθηκαν από τη δράση τους ακόμα και οι ίδιοι οι Οθωμανοί. Οι τελευταίοι υποχρεώνονταν συχνά από τους Αλβανούς να τους νοικιάζουν τις δημόσιες προσόδους³⁶, με συνέπεια οι έως τότε εκμισθωτές των φόρων να χάνουν μεγάλο τμήμα των εισοδημάτων τους³⁷. Εξαιτίας αυτής της κατάστασης, οι μουσουλμάνοι της Πελοποννήσου διαμαρτυρήθηκαν στην Πύλη, αναγκάζοντάς την να διατάξει την αποχώρηση των Αλβανών από την περιοχή (1777). Η διαταγή έμεινε ανεκτέλεστη για περίπου δύο χρόνια (1779), οπότε και έφτασε στον Μοριά για την εκδίωξή τους ο Καπουδάν Πασάς Χασάν Τζεζάρελη Μαντάλογλου (1779). Ο τελευταίος για την επίτευξη του ανωτέρω στόχου ζήτησε τη συνδρομή των κλεφτών της Πελοποννήσου με αντάλλαγμα τη χορήγηση αμνηστίας³⁸.

Ο Μαντάλογλου, πριν αποχωρήσει από τον Μοριά (Νοέμβριος 1779), φρόντισε να λάβει τα αναγκαία μέτρα για την αποκατάσταση της τάξης. Συγκεκριμένα, μερίμνησε για τη δημογραφική επανοίκιση της περιοχής, μέσω της εξαγοράς αιχμαλώτων και τον επαναπατρισμό προσφύγων. Οι κάτοικοι άρχισαν πλέον να επιστρέφουν στις εστίες τους και σύντομα η κοινωνικοοικονομική ζωή βρήκε τους προ του 1770 ρυθμούς της. Γενικά, πάντως, ο πληθυσμός της Πελοποννήσου την περίοδο 1793-1821 γνώρισε συχνά αυξομειώσεις και μόνο μετά το 1810 γνώρισε μια σταθερή εξέλιξη³⁹. Παράλληλα στη Μεσσηνία εγκαταστάθηκαν Ευρωπαίοι (Γάλλοι, Ολλανδοί, κλπ.), οι οποίοι ασχολήθηκαν με το εμπόριο, ιδρύοντας εμπορικούς σταθμούς και τοποθετώντας προξενικούς υπαλλήλους, για να προστατεύσουν τα εμπορικά τους συμφέροντα. Αποτέλεσμα αυτού ήταν να

36. Για τις οικονομικές προσόδους που λάμβανε η Οθωμανική Αυτοκρατορία από την επικράτειά της (π.χ. δεκάτη) και για την εκμίσθωση της συγκέντρωσής τους από ιδιώτες βλ. Ασδραχάς 2003: 550.

37. Γριτσόπουλος 1924: 144-146. -Σακελλαρίου 1978: 194, 196, 199.

38. Δουκάκης 1999: 198. -Παπαδόπουλος 1974: 82. -Γριτσόπουλος 1967: 151-152. -Κανδηλώρος 1924: 88-89, 96. -Τζάκης 2003: 140-141.

39. Κρεμμυδάς 1980: 42-44.

μετατραπεί η Καλαμάτα στα τέλη της δεκαετίας του 1780 σε σημαντικό οικονομικό κέντρο, με καλά οργανωμένη κοινοτική διοίκηση⁴⁰.

Εικ. 3: Έλληνες βοσκοί. Αρχείο Ν. Τόμπρου

Τα προεπαναστατικά έτη

Στις δύο πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, ακόμη κι όταν τα κηρύγματα για ένοπλη αντίσταση κατά των Οθωμανών κατάφεραν να βρουν ανταπόκριση ανάμεσα στις ομάδες των ορθοδόξων ενόπλων, οι διαφορές και τα ποικίλα συμφέροντα των Ελλήνων συνέχισαν να διατηρούν ένα κλίμα επιφυλακτικότητας⁴¹. Χρειάστηκε να έρθει η αρχή της τρίτης δεκαετίας του αιώνα, για να εντατικοποιηθεί η προετοιμασία του απελευθερωτικού αγώνα. Σημαντικό ρόλο στην προετοιμασία της Επανάστασης διαδραμάτισε η δημιουργία εφορείας της Φιλικής Εταιρείας στην Καλαμάτα⁴², όπου μύησε πολλούς Μεσσήνιους⁴³.

40. Γεωργούντζος 1973: 14-16. -Παπαδόπουλος 1974: 82. -Βακαλόπουλος 1973: 551-552. -Σακελλαρίου 1978: 208-213. -Αποστολάκης 1981: 42-44. Για τα οικονομικά και στατιστικά στοιχεία των τελών του 18^{ου} αιώνα βλ. Σακελλαρίου 1978: 263-274, 284-285. -Κρεμμυδάς 1972: 154. -Μπελιά 1978: 284-286.

41. Παπαγεωργίου 2003: 59.

42. Σακκάς 1976: 15-17. -Βακαλόπουλος 1980: 80. -Παναγιωτόπουλος 2001: 47.

43. Από τους Μεσσήνιους Φιλικούς ενδεικτικά αναφέρουμε τους Ι. Κυριακό, Αθ. Κυριακό, Καμ. Κυριακό, Π. Μηχανίδη, Π. Αναγνωστόπουλο, Γρ. Δικαίο ή Παπα-

Η δράση που ανέπτυξαν οι Φιλικοί στην Πελοπόννησο και οι πληροφορίες για επικείμενη εξέγερση ανησύχησαν την Υψηλή Πύλη, η οποία στην προσπάθειά της να ελέγξει την κατάσταση τοποθέτησε τον Μεχμέτ Χουρσίτ Πασά -έμπειρο στην αντιμετώπιση εξεγέρσεων- ως *Μόρα Βαλεσί* (Νοέμβριος 1820)⁴⁴. Η συγκεκριμένη ενέργεια θορύβησε τους μνημένους στη Φιλική, αλλά διστακτικούς στην άμεση εκδήλωση της Επανάστασης προύχοντες. Οι ενδοιασμοί υποχώρησαν, όταν ο Χουρσίτ με το σύνολο σχεδόν των δυνάμεών του κατευθύνθηκε στην Ήπειρο, για να καταστείλει -ως *Μοναστήρ Βαλεσί* και *Σερασκέρης*- την ανταρσία του Αλή Πασά (Ιανουάριος 1821)⁴⁵. Η αποχώρηση του οθωμανικού στρατού και του *Μόρα Βαλεσί* από την Πελοπόννησο υπήρξε μια από τις βασικές αιτίες που συντέλεσε στο να ξεσπάσει η Επανάσταση στην περιοχή⁴⁶. Την ίδια περίοδο (Δεκέμβριος 1820) κατέφτασε στον Μοριά ο Γρηγόριος Δικαίος ή Παπαφλέσσας με την ιδιότητα του εξάρχου του Πατριαρχείου, στην ουσία όμως ως πρόδρομος του Αλ. Υψηλάντη, για να προετοιμάσει τον απελευθερωτικό αγώνα. Στη σύσκεψη της Βοστίτσας (Αίγιο) ο Παπαφλέσσας κλήθηκε να αναπτύξει, στους διστακτικούς προκρίτους, τα σχέδιά του περί άμεσης κήρυξης της Επανάστασης (26-29.1.1821)⁴⁷.

Ο Παπαφλέσσας, απογοητευμένος από τη σύσκεψη με τους προκρίτους στη Βοστίτσα, συναντήθηκε στις Κιτριές με τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, προσπαθώντας να τον πείσει να προβεί στις απαραίτητες πολεμικές προετοιμασίες. Ο Μαυρομιχάλης όμως που είχε ενδοιασμούς, ζή-

φλέσσα, Δ. Καλαματιανό, Π. Κυριακό, Χρ. Παγώνη, Γρ. Καλαμαρά, Π. Ζάρκο, Δ. Παπατσώνη, Π. Τζάνε, Ι. Καμαρινό, Γ. Φουντούκη, Στρ. Ναθαναήλ, Ι. Ζήρα, Αντ. Γεωργιάδη, Ι. Κουτσογιαννόπουλο, Π. Πικουλάκη, Γ. Βρεττό, Στ. Δουκάκη, Σ. Δουκάκη, Ν. Ιατρόπουλο, Π. Κυριακού, Ηλ. Μανωλάκη, Π. Μόσχο, Γ. Χρονόπουλο, Γ. Παπακωστόπουλο. Σταματόπουλος 1996: 69. Βλ. επίσης Δουκάκης 1999: 209-217. -Πανταζόπουλος 1984: 28. -Αναπλιώτης 1998: 22-23.

44. Ο *Μόρα Βαλεσί* (Mora-vali-si) ως διοικητής Πελοποννήσου συγκέντρωνε όλες τις εξουσίες στο πρόσωπό του. Λογοδοτούσε μόνο στο Μεγάλο Βεζίρη και μέσω αυτού στο Σουλτάνο, του οποίου ήταν μόνιμος εκπρόσωπος. Κυρκίνη-Κούτουλα 1996: 85.

45. Στη θέση του Χουρσίτ, ο οποίος αποχώρησε, για να καταστείλει την εξέγερση του Αλή στην Ήπειρο, τοποθετήθηκε ο κεχαγιάς του Κιοσέ Σαλίχ Μεχμέτ, κατά τη διάρκεια της διοίκησης του οποίου ξέσπασε η Επανάσταση. Κυρκίνη-Κούτουλα 1996: 120.

46. Τρικoupης 1888³: 39-40.

47. Αλλαμανή 1974: 75-79.

τησε την αναβολή της εξέγερσης. Το κύρος του Πετρόμπεη και η επιρροή του στον τοπικό πληθυσμό καθιστούσαν απαραίτητη τη συμμετοχή του στον απελευθερωτικό αγώνα. Στην εν λόγω συνάντηση ο Παπαφλέσσας προσπαθώντας να κάμψει -χωρίς αποτέλεσμα- τη διστακτικότητα του συνομιλητή του αναφέρθηκε στην απόφαση του Αλ. Υψηλάντη να ξεκινήσει την Επανάσταση από τη Μάνη, ενώ άφησε επίσης να διαφανεί πως μετά την απελευθέρωση της Πελοποννήσου ο Μαυρομιχάλης θα είχε την διοίκησή της⁴⁸.

Την ίδια περίοδο έντονη κινητικότητα παρατηρείτο στις τάξεις των κλεφτών, ενώ στο πλαίσιο των πολεμικών προετοιμασιών εντάσσεται η επαναλειτουργία των μπαρουτόμυλων της Δημητσάνας. Ενέργειες τέτοιου είδους -και καθώς οι φήμες για εξέγερση των ορθοδόξων πλήθαιναν- κινητοποίησαν ακόμα περισσότερο τους μουσουλμάνους, οι οποίοι άρχισαν σταδιακά να συγκεντρώνονται στην οχυρωμένη Τριπολιτσά και στα κάστρα του Μοριά. Στα προληπτικά μέτρα που έλαβαν οι οθωμανικές αρχές εντάσσεται η μεταφορά 1.000 ανδρών από τη Θεσσαλία στην Πελοπόννησο και η διαταγή για κατεδάφιση των μπαρουτόμυλων. Συγχρόνως ο Μόρα Βαλεσί (Κιοσέ Σαλίχ Μεχμέτ) απέστειλε προσκλήσεις στους αρχιερείς και τους πρόκριτους της Πελοποννήσου, καλώντας τους να προσέλθουν στην πόλη με την αιτιολογία της έκτακτης σύσκεψης. Στην ουσία σκόπευε να τους κρατήσει ως ομήρους, προκειμένου να μην διασαλευτεί η τάξη στις επαρχίες τους. Η ένταση στις σχέσεις ορθοδόξων και μουσουλμάνων διατηρήθηκε κλιμακούμενη έως τα μέσα Μαρτίου, οπότε και σημειώθηκαν σε πολλές περιοχές του Μοριά σποραδικές επιθέσεις κλεφτών σε βάρος μουσουλμάνων⁴⁹.

Η Επανάσταση (1821-1824)

Το τελευταίο δεκαήμερο του Μαρτίου οι περισσότερες επαρχίες της Πελοποννήσου είχαν επαναστατήσει. Από τα πολιτικο-στρατιωτικά γεγονότα των πρώτων ημερών του Αγώνα στη Μεσσηνία ξεχωρίζουμε την κατάληψη της Καλαμάτας (23.3.1821) και την προκήρυξη προς τας Ευρωπαϊκάς Αυλές που απέστειλε από τη μεσσηνιακή πρωτεύουσα ο Πε-

48. Κυριακός 1948: 20. -Αλλαμανή 1974: 80, 88.

49. Αλλαμανή 1974: 80-81. -Μπρέκης 1998: 39.

τρόμπης Μαυρομιχάλης (23.3.1821)⁵⁰. Ο τελευταίος, αφού κήρυξε την επανάσταση στην Αρεόπολη (17.3.1821), κατευθύνθηκε στην Καλαμάτα με δύο χιλιάδες Μανιάτες και σε συνεργασία με τον Θ. Κολοκοτρώνη ανάγκασε τον Βοεβόδα⁵¹ Σουλεϊμάν Αρναούτογλου και την οθωμανική φρουρά της πόλης να παραδοθούν άνευ όρων⁵².

Στην Αρκαδιά (Κυπαρισσία) η εξέγερση των κατοίκων υπήρξε δυσκολότερη. Αιτία ήταν η αριθμητική υπεροχή των Οθωμανών στην περιοχή, που καθιστούσε επικίνδυνη την οποιαδήποτε αγωνιστική κίνηση των Ελλήνων. Ύπηρχε, άλλωστε, το ενδεχόμενο να γίνουν γνωστές οι κινήσεις τους αυτές στον εχθρό. Η κατάσταση στην ορεινή Τριφυλία ήταν ευνοϊκότερη, αφού οι κάτοικοί της (Δέδες ή Ντρέδες) υπό την καθοδήγηση των Δ. Παπατσώρη, Αλ. Φούτση και Αντ. Δάρα γρήγορα επαναστάτησαν (24.3.1821). Οι Τριφύλιοι λεηλάτησαν τις δημόσιες αποθήκες και κατέλαβαν τις θέσεις Κακόρρεμα και Κεφαλάρι, απ' όπου μπορούσαν να απειλήσουν την Αρκαδιά. Οι προσπάθειες που κατέβαλαν οι Οθωμανοί για κατάπαυση του πυρός και ειρήνευση απέβησαν άκαρπες, με αποτέλεσμα να αναγκαστούν να βρουν προστασία στα κοντινά φρούρια (Νεόκαστρο, Μεθώνη). Λίγες μέρες αργότερα στην περιοχή κατέφτασαν ο Αναγνωσταράς και ο Παπαφλέσσας με 1.500 άνδρες, για να συγκροτήσουν τη Γενική Φροντιστηριακή Εφορεία, η οποία θα προετοίμαζε την πολιορκία των πλησιόχωρων φρουρίων⁵³.

Σε επαναστατικούς ρυθμούς κινήθηκαν επίσης οι επαρχίες της Μεθώνης και του Νεοκάστρου. Στα τέλη Μαρτίου εξεγέρθηκαν οι κάτοικοι των περιοχών αυτών με τη συνδρομή των Τριφυλίων, την ηθική και υλική ενίσχυση του αρχιερέα Γρηγόριου και των προκρίτων αδελφών Οικονομίδη. Οι προσπάθειες των εκεί μουσουλμάνων να καταφύγουν στην Κορώνη απέβησαν άκαρπες, καθώς δέχτηκαν ισχυρότατες επιθέσεις από τους Έλληνες, οι οποίοι τους ανάγκασαν να παραμείνουν στα φρούριά τους.

50. Ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης είχε μυηθεί στη Φιλική Εταιρεία τρία χρόνια νωρίτερα (2.8.1818). Αναπλιώτης 1971: 11.

51. Ο εκπρόσωπος της εκτελεστικής εξουσίας στον καζά. Κυρκίνη-Κούτουλα 1996: 187-189.

52. Γεωργούλης 1973: 16. -Κολοκοτρώνης 1981: 59. -Χρυσανθακόπουλος ή Φωτάκος 1974: 78. -Δουκάκης 1999: 225. -Τρικούπης 1888³: Β' 54. Ο Φραντζής κάνει λόγο για περισσότερους από 5.000 Μανιάτες. Φραντζής 1976: Α' 331-332.

53. Αλλαμανή 1974: 93. -Γιανναροπούλου 1984: 120-121.

Μόλις έγιναν γνωστά τα γεγονότα στην Κορώνη, οι Οθωμανοί κλείστηκαν εντός του κάστρου, απειλώντας να σκοτώσουν τους ντόπιους. Σύντομα στην Κορώνη στάλθηκαν στρατιωτικές δυνάμεις από τον Πετρόμπεη, οι οποίες μαζί με τους Κορωναίους προκρίτους, Ι. Καράπαυλο και Εμμ. Δαρειώτη ξεκίνησαν την πολιορκία. Η αντίσταση που πρόβαλλαν οι οθωμανικές φρουρές στα συγκεκριμένα κάστρα ήταν τέτοια που δεν επέτρεψε στους πολιορκητές τους να τα κατακτήσουν. Το μοναδικό φρούριο που τελικά αλώθηκε -μετά από 4 μήνες πολιορκίας- ήταν αυτό του Νεόκαστρου (9.8.1821)⁵⁴.

Από τις πρώτες κιόλας ημέρες του Αγώνα οι εξεγερμένοι Μεσσήνιοι άρχισαν να οργανώνονται στρατιωτικά και διοικητικά. Στο πλαίσιο αυτό θα πρέπει να εντάξουμε τη σύσταση της *Γενικής Φροντιστηριακής Εφορείας* στην Κυπαρισσία -με πρόεδρο τον πρωτοσύγκελο Αμβόσιο Φραντζή- και των υποεφορειών στα Φιλιατρά και τους Γαργαλιάνους (Απρίλιος 1821). Η τετραμελής αρχικά και στη συνέχεια πενταμελής *Φροντιστηριακή Εφορεία* είχε θέσει ως σκοπό τη φροντίδα της Επανάστασης στην Τριφυλία, τον συντονισμό των ενεργειών και την εξασφάλιση των απαραίτητων εφοδίων για τη συντήρηση των στρατιωτικών δυνάμεων. Την ίδια περίοδο δημιουργήθηκε, στην Κορώνη, στρατόπεδο αποτελούμενο από Κορωναίους και Μανιάτες, το οποίο εφοδιάζαν με τρόφιμα και πολεμοφόδια οι πλησιόχωροι πληθυσμοί⁵⁵. Τα συντονιστικά αυτά όργανα των επαναστατών σύντομα στρατολόγησαν ενόπλους, οι οποίοι επιδόθηκαν σε πολιορκίες των μεσσηνιακών φρουριών (Μεθώνη, Κορώνη, Νεόκαστρο)⁵⁶.

Η πρώτη όμως διοικητική οργάνωση των επαναστατημένων Ελλήνων σημειώθηκε στην Καλαμάτα αμέσως μετά την απελευθέρωση της πόλης (23.3.1821). Επρόκειτο για τη *Μεσσηνιακή Γερουσία* ή *Μεσσηνιακή Σύγκλητο*. Συγκεκριμένα στον ναό των *Αγίων Αποστόλων* της μεσσηνιακής πρωτεύουσας ομάδα οπλαρχηγών συγκεντρώθηκε και αποφάσισε την ίδρυση της πενταμελούς διοικητικής επιτροπής. Αρχηγός της εξε-

54. Αλλαμανή 1974: 93. -Διαμαντούρου 1974: 143. -Φραντζής 1976: Α' 339-355, Δ' 6. -Γιανναροπούλου 1984: 118-119.

55. Βακαλόπουλος 1980: 349-352. -Φραντζής 1976: Α' 378-379.

56. Το Νεόκαστρο και τη Μεθώνη πολιορκήσαν Τριφύλιοι, Πύλιοι και Μεθωνάιοι, τη δε Κορώνη Μεσσήνιοι, Λάκωνες και Κορωναίοι υπό την αρχηγία του Αντ. Μαυρομιχάλη. Δουκάκης 1999: 225.

λέγχι -με τον τίτλο Αρχιστράτηγος των Σπαρτιατικών Δυνάμεων- ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης. Μεταξύ άλλων η Γερουσία καθόρισε τους μελλοντικούς στρατιωτικούς της στόχους. Κατά τη διάρκεια των συζητήσεων προέκυψε διαφωνία μεταξύ των ηγετικών της στελεχών, Κολοκοτρώνη και Μαυρομιχάλη. Ο Κολοκοτρώνης ζήτησε να οδεύσουν οι ελληνικές δυνάμεις προς το κέντρο της Πελοποννήσου, για να γενικευτεί η Επανάσταση και να εμποδιστεί ο περαιτέρω ανεφοδιασμός της Τριπολιτσάς από τους Οθωμανούς. Αντίθετα, ο Μαυρομιχάλης, επηρεασμένος από τις ανησυχίες των Μεσσηνίων για τις οικογένειές τους, πρότεινε να κατευθυνθούν στα φρούρια της Μεθώνης και της Κορώνης, για να τα πολιορκήσουν. Η διαφωνία έφτασε έως το σημείο διάσπασης των ελληνικών δυνάμεων⁵⁷.

Η Γερουσία προσδιόρισε επίσης και το ιδεολογικό πλαίσιο του απελευθερωτικού αγώνα. Στο Σπαρτιατικό Στρατόπεδο της Καλαμάτας υπογράφηκε προκήρυξη από τον Μαυρομιχάλη -ως Αρχηγό των Σπαρτιατικών Στρατευμάτων και της Μεσσηνιακής Σύγκλητου- με τον τίτλο Προειδοποίησις εις τας Ευρωπαϊκὰς Αυλὰς (23.3.1821)⁵⁸. Το κείμενο εξαπέλυε δριμεία επίθεση κατά της πολιτικής του οθωμανικού καθεστώτος, ανακοίνωνε την αμετάκλητη απόφαση των Ελλήνων για άσκησή του δικαιώματος αυτοδιάθεσής τους με οποιονδήποτε τρόπο και ζήτησε τη συνδρομή των χριστιανικών εθνών της Ευρώπης. Η προκήρυξη κατέληγε: *Η Ελλάς, εκ της οποίας και υμείς εφωτίσθητε, απαιτεί όσον τάχος την φιλάνθρωπον συνδρομήν και δια χρημάτων και δια όπλων και δια συμβουλής, της οποίας εσμέν ευέλπιδες ότι θέλομε ν' αξιωθή και ημείς θέλομεν σας ομολογεί άκραν υποχρέωσιν και εν καιρώ θέλομεν δείξει και εμπράκτως την υπέρ της συνδρομής σας ευγνωμοσύνην μας*⁵⁹. Ανάλογη προκήρυξη συνέταξε (15.5.1821) και απέστειλε ο Μαυρομιχάλης και προς τον λαό και τον πρόεδρο της Αμερικανικής Συμπολιτείας

57. Αλλαμανή 1974: 90-91. -Γερβίνος 1864: 195. -Φιλήμονας 1860: 27. -Σπηλιάδης 1972: 63. *Ευρετήριο πολεμικών γεγονότων* 1989: 364. -Αναπλιώτης 1964: 118-124. -Πατριαρχίας 1972²: 121, 123-126. -Αποστολάκης 1981: 56. -Ζέπος 1978: 41-51. Για τη σχετική με τη Μεσσηνιακή Σύγκλητο βιβλιογραφία βλ. Δημακόπουλος 1966: 38-39.

58. Για την ημερομηνία 23.3.1821 και όχι 25.3.1821, όπως είναι ευρέως καθιερωμένη, βλ. Παναγιωτόπουλος 1967: 593-594. Αντίθετη άποψη διατυπώνει ο Ν. Ζερβής στο Ζερβής 1987-1988: 81-86.

59. Πατριαρχίας 1985: 10.

ας Τζέιμς Μονρόε, ζητώντας του υλική και ηθική βοήθεια για τον Αγώνα, προκειμένου να απαλλαγεί από τους μολύνοντας αυτήν εκ τετρακοσίων ετών βαρβάρους⁶⁰. Ο βίος του εν λόγω πολιτικού οργάνου υπήρξε βραχύβιος, καθώς διατηρήθηκε μέχρι την ίδρυση της Πελοποννησιακής Γερουσίας (30.5.1821). Η εμβέλειά του υπήρξε καθαρά τοπική και οι ενέργειές του περιορίστηκαν στην αποστολή των ανωτέρω επιστολών και σε μια πρώτη διοικητική οργάνωση οικονομικών, αστυνομικών και υγειονομικών υπηρεσιών⁶¹.

Μετά την κατάληψη της Καλαμάτας, στην πόλη οργανώθηκε κέντρο στρατολογίας και ανεφοδιασμού υπό την ευθύνη του φρουράρχου της Γ. Καπετανάκη. Ο τελευταίος στο πλαίσιο της οργάνωσης του εφοδιασμού επέταξε και σφράγισε τις αποθήκες των δημητριακών και των υπόγειων σιταποθηκών. Σύμφωνα επίσης με μαρτυρίες της εποχής, η απελευθερωμένη πλέον μεσσηνιακή πρωτεύουσα συγκέντρωσε σύντομα χιλιάδες (6.000-10.000) πρόσφυγες⁶². Τα προσφυγικά κύματα επέφεραν όχι μόνο πληθυσμιακή αύξηση στην περιοχή, αλλά και σοβαρά διοικητικά, αστυνομικά, στεγαστικά και επισιτιστικά προβλήματα, τα οποία η Μεσσηνιακή Γερουσία και ο αρχηγός της (Μαυρομιχάλης) καλούνταν άμεσα να επιλύσουν⁶³.

Το επόμενο συντονιστικό όργανο του Αγώνα στη μεσσηνιακή πρωτεύουσα αποτέλεσε η Σύγκλητος της Καλαμάτας. Συγκεκριμένα η Πελοποννησιακή Γερουσία καθόρισε με διακήρυξή της τη μέθοδο με την οποία θα καταρτιζόνταν οι επαρχιακές εφορείες που θα αναλάμβαναν να καλύψουν διοικητικά τις ανάγκες του πολέμου. Για τον σκοπό αυτόν η Γερουσία διέταξε να διοριστούν σ' όλες τις επαρχίες τοπικά πολιτικά σώματα (Εφορείες ή Δημογεροντίες), οι οποίες ονομάστηκαν Σύγκλητοι. Στις αρμοδιότητές τους ήταν η φροντίδα για την ευταξία των στρατοπέδων και η προμήθειά τους με τρόφιμα και πολεμοφόδια⁶⁴. Τη Σύγκλη-

60. Η προκήρυξη προς την Αμερικανική Συμπολιτεία στάλθηκε αρχικά στον Κοραή -που βρισκόταν στο Παρίσι- για να την μεταφράσει στα αγγλικά και στη συνέχεια δημοσιεύτηκε με τη φροντίδα του Αμερικανού φιλέλληνα Edward Everett στις εφημερίδες των Ηνωμένων Πολιτειών. Αναπλιώτης 1971: 54-55. -Μπρέκης 1998: 48. -Σταματόπουλος 1996: 78-79. Ζέπος 1978: 45.

61. Στ. Παπαγεωργίου 2003: 67. -Ζέπος 1978: 45-46.

62. Σπηλιάδης 1972: Α' 64. -Φραντζής 1976: Α' 335.

63. Αποστολάκης 1981: σ. 57. -Φραντζής 1976: Α' 335-336.

64. Φερέτος 1998: 1-2.

το της Καλαμάτας επάνδρωσαν οι Θ. Μπολάνης και Κ. Λυμπερόπουλος, ενώ ως γραμματέας της (Αρχικαγκελάριος) διορίστηκε ο Κ. Κυριακός⁶⁵.

Στις αρχές καλοκαιριού έφτασε από τη Ρωσία στον ελλαδικό χώρο ο Δ. Ύψηλάντης -ως πληρεξούσιος του Αλέξ. Ύψηλάντη, αρχηγού της Φιλικής Εταιρείας- ζητώντας να του παραδοθεί η εξουσία του Αγώνα (12.6.1821). Ο Π. Μαυρομιχάλης και ο Θ. Κολοκοτρώνης ικανοποίησαν την απαίτησή του και του παρέδωσαν τη στρατιωτική τους εξουσία, αν και διατηρούσαν αντιρρήσεις για τη διάλυση της Πελοποννησιακής Γερουσίας. Αντίθετα οι πρόκριτοι και οι γερουσιαστές αρνήθηκαν, δείχνοντάς του ότι δεν ήσαν διατεθειμένοι να του μεταβιβάσουν τις αρμοδιότητές τους. Ο Ύψηλάντης απογοητευμένος από τις εξελίξεις κατέφυγε στην Καλαμάτα απειλώντας να εγκαταλείψει την Επανάσταση. Στην πόλη ο Δ. Ύψηλάντης συγκρότησε ένα Τακτικό Σώμα στρατού με σκοπό τη συμμετοχή του στις πολεμικές αναμετρήσεις. Εν τω μεταξύ, τα στρατεύματα μετά την αποχώρηση του Δ. Ύψηλάντη δημιούργησαν αναταραχές και απείλησαν να σκοτώσουν τους προκρίτους και τους γερουσιαστές. Με την παρέμβαση όμως του Κολοκοτρώνη, που τους υποσχέθηκε να πείσει τον Ύψηλάντη να επιστρέψει στα Βέρβαινα, εγκατέλειψαν την πραγματοποίηση των απειλών τους. Τελικά, ο Δημήτριος επέστρεψε, διαθέτοντας πλέον ενισχυμένες στρατιωτικές αρμοδιότητες. Δέχτηκε επίσης να διατηρηθεί η Γερουσία, υπό την προϋπόθεση να προστεθούν σ' αυτήν δύο νέα μέλη, ο Παλαιών Πατρών Γερμανός και ο Ασ. Ζαΐμης⁶⁶.

Ο ερχομός του Δ. Ύψηλάντη στον ελλαδικό χώρο αποτέλεσε κεντρικό σημείο στην ιστορία του πρώτου έτους της Επανάστασης. Ο τελευταίος υπήρξε ο εμπνευστής του νέου στρατιωτικού πνεύματος και ο δημιουργός του πρώτου ελληνικού Τακτικού Στρατού. Συγκεκριμένα τον Ιούλιο του 1821 συστάθηκε το Ημίταγμα, το οποίο διέθετε τρεις Λόχους, δυναμικότητας 100 περίπου ανδρών ο καθένας. Τη διοίκηση του σώματος αυτού ανέλαβε ο Κορσικανός Balleste⁶⁷.

Στις προσπάθειες των Οθωμανών να καταπνίξουν τις επαναστατικές ενέργειες στον Μοριά, εντάσσεται και η απόπειρα του οθωμανικού στόλου να αποβιβάσει στρατεύματα στην περιοχή της Καλαμάτας

65. Δουκάκης 1999: 228.

66. Μπρέκης 1998: 49-50. -Δουκάκης 1999: 228.

67. Γενικό Επιτελείο Στρατού 2005: 2. -Τρικούπης 1888³: Β' 56-57. -Αποστολάκης 1981: 72-74.

(23.8.1821). Απώτερος σκοπός του εχθρού ήταν οι δυνάμεις που θα αποβιβάζονταν να κατευθυνθούν στην Τριπολιτσά, για να ενισχύσουν τους πολιορκημένους ομοεθνείς τους. Την ενέργεια αυτήν εμπόδισε ο συνταγματάρχης Balleste (Βαλέστας) με το *Ημίταγμα* του. Ο τελευταίος εφαρμόζοντας ένα ευφυές σχέδιο στην παράταξη των λιγοστών του στρατιωτών στην παραλία, προκάλεσε σύγχυση στους Οθωμανούς ως προς τον ακριβή αριθμό των ελληνικών δυνάμεων, οδηγώντας τους στην ακύρωση της απόβασης. Ο στόλος του εχθρού παρέμεινε στα μεσσηνιακά παράλια έως τις αρχές Σεπτεμβρίου, οπότε και απέπλευσε στη συνέχεια για την Πάτρα⁶⁸. Στα τέλη Ιανουαρίου του 1822 ο οθωμανικός στόλος προσπάθησε και πάλι να αποβιβάσει στη Μεσσηνία 800 άνδρες, αυτήν τη φορά στη Μεθώνη. Οί Έλληνες μαχητές με 50 Ευρωπαίους φιλέλληνες -υπό τη διοίκηση του Γερμανού Κάρολο Νόρμαν- κατόρθωσαν χάρη στις εύστοχες βολές του πυροβολικού τους να ματαιώσουν την απόβαση, αναγκάζοντας τα οθωμανικά πλοία να αποπλεύσουν για τα Ιόνια⁶⁹.

Οι διαφορές μεταξύ πολιτικών και στρατιωτικών δυνάμεων στους επαναστατημένους Έλληνες για την κατάληψη της εξουσίας -που προϋπήρχαν από το πρώτο κιόλας έτος του Αγώνα- έγιναν εντονότερες την περίοδο 1824-1825, οδηγώντας τα αντίπαλα στρατόπεδα σε δύο εμφύλιους πολέμους. Η κατάσταση αυτή φυσικό ήταν να επιφέρει αρνητικές συνέπειες στη συνέχιση της Επανάστασης⁷⁰. Έτσι παρ' όλο που με τη λήξη του πρώτου εμφύλιου πολέμου (Ιούλιος 1824) έφτασε η είδηση για επικείμενη απόβαση στον Μοριά των αιγυπτιακών στρατευμάτων του Ιμπραήμ, η κυβέρνηση Κουντουριώτη δεν έλαβε τα αναγκαία μέτρα για την παρεμπόδισή της. Οι όποιες ενέργειες αποφασίστηκαν, αφορούσαν τη στρατιωτική οργάνωση και την άμυνα της Πελοποννήσου. Συγκεκριμένα, με κυβερνητικό διάταγμα συστάθηκαν στον Μοριά τρία γενικά στρατόπεδα: της Μεσσηνίας, της Αχαΐας και της Ηλείας (9.7.1824). Το στρατόπεδο της Μεσσηνίας -δυναμικότητας 4.500 ανδρών- τελούσε υπό τις διαταγές των οπλαρχηγών Παπατσώνη, Γιατράκου και των αδελφών Μαυρομιχάλη. Με το ίδιο διάταγμα καθορίζονταν τα σχετικά με την πολιορκία των φρουρίων της Μεσσηνίας και της Πάτρας, την ασφάλεια του

68. Δουκάκης 1999: 233. -Αποστολάκης 1981: 75.

69. *Ευρετήριο πολεμικών γεγονότων* 1989: 369.

70. Ενδεικτικά βλ. Dakin 1983: 160-170. -Petroopoulos 1997: 104-108. -Γριτσόπουλος 1978: 93-128, όπου και βιβλιογραφία.

Νεόκαστρου, την υπεράσπιση του Ισθμού της Κορίνθου και την οργάνωση της άμυνας στη Στερεά Ελλάδα. Ουσιαστικά όμως αρκετά από τα προαναφερθέντα παρέμειναν ανεφάρμοστα⁷¹.

Εικ. 4: Ιερέας. Αρχείο Ν. Τόμπρου

Ο Ιμπραήμ (1825-1828)

Τέσσερα χρόνια μετά την έναρξη της Επανάστασης η Πελοπόννησος ελεγχόταν πλέον από τις ελληνικές δυνάμεις, εκτός από τα φρούρια της Πάτρας, της Μεθώνης και της Κορώνης που κατείχαν ακόμα τα οθωμανικά στρατεύματα. Στις αρχές του 1825 οι εμφύλιοι πόλεμοι είχαν τελειώσει, η πολιτική και στρατιωτική ηγεσία των Πελοποννήσιων είχε ηττηθεί και φυλακιστεί, ενώ οι Ρουμελιώτες ένοπλοι που στήριξαν με τα όπλα τους την κεντρική διοίκηση περιφέρονταν στις επαρχίες του Μοριά προβαίνοντας σε πράξεις βίας και προκαλώντας τη δυσαρέσκεια των ντόπιων. Αν και τα χρήματα της πρώτης δόσης του δανείου είχαν σχεδόν τελειώσει, δεν είχαν γίνει συστηματικές προετοιμασίες ούτε για την εκδίωξη των Οθωμανών από τα φρούρια της δυτικής Πελοποννήσου, ούτε

71. Κούκκου 1974: 361. -Γριτσόπουλος 1978: 96. -Σπηλιάδης 1972: Β' 107.

για την αποτροπή της επικείμενης οθωμανικής εκστρατείας. Υπό αυτές τις συνθήκες κατέφτασε στις ακτές της Μεσσηνίας ο Ιμπραήμ πασάς (24.2.1825) με 4.000 πεζούς και 500 ιππείς. Ένα μήνα αργότερα (17.3.1825) αποβιβάστηκαν στη Μεθώνη και πρόσθετες δυνάμεις, αποτελούμενες αυτήν τη φορά από 7.000 πεζούς και 400 ιππείς. Η επιλογή της Μεθώνης δεν ήταν τυχαία, καθώς η περιοχή συγκέντρωνε μια σειρά από πλεονεκτήματα: διέθετε ασφαλέστερο λιμάνι από την Κορώνη, είχε πεδινή έκταση, για να καταυλιστούν τα στρατεύματα που θα αποβιβάζονταν, δεν υπήρχαν στην περιοχή οχυρωμένες θέσεις οι οποίες θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν από τους Έλληνες, ούτε όμως και αρκετές δυνάμεις επαναστατών, ενώ, τέλος, η Μεθώνη βρισκόταν κοντά στον πρώτο κύριο στόχο των Αιγυπτίων, το Νεόκαστρο. Επιπρόσθετα, ο Ιμπραήμ φρόντισε να εδραιώσει την υπεροχή του στα νότια της Μεσσηνίας, να εξασφαλίσει την επικοινωνία Μεθώνης-Κορώνης και να οχυρώσει το στενό Μεθώνης-Νεοκάστρου. Ο ίδιος στρατοπέδευσε στον μεσσηνιακό κάμπο⁷².

Στη δυτική Μεσσηνία διαδραματίστηκαν αρκετές μάχες μεταξύ Ελλήνων και Αιγυπτίων, που αποδεικνύουν τις προσπάθειες των πρώτων να καθηλώσουν αρχικά τις δυνάμεις του εχθρού στην περιοχή και στη συνέχεια να τον αναγκάσουν να εγκαταλείψει την Πελοπόννησο. Μία από τις μάχες αυτές πραγματοποιήθηκε στην τοποθεσία Σχινόλακκα της Πυλίας μεταξύ των αιγυπτιακών στρατευμάτων και των ανδρών του Τ. Καρατάσου (15.3.1825)⁷³. Οι Έλληνες κατόρθωσαν να τρέψουν τον εχθρό σε φυγή, ο οποίος εγκατέλειψε στο πεδίο της μάχης μεγάλο αριθμό νεκρών και λοχιοφόρων όπλων⁷⁴. Η πρώτη αυτή νίκη αποδείκνυε με ποιον τρόπο άτακτα σώματα μπορούσαν να νικήσουν τακτικό στρατό. Πολύ σύντομα όμως ο οργανωμένος από Γάλλους αξιωματικούς (Livron, Boyer, κλπ) στρατός του Ιμπραήμ παρέκαμψε τις όποιες αντιστάσεις και κατέλαβε -έως τα τέλη της άνοιξης- εύκολα το Νεόκαστρο⁷⁵ και το Παλαιόκα-

72. Παναγιωτόπουλος 1961: 92-93. -Μπρέκης 1998: 71-73. -Βρυώνης: 1990: 34-35. -Σταματόπουλος 1995: 54. -Κόκκινος 1969: 385. -Βακαλόπουλος 1986: 7-8, 11-13. -Κοτσώνης 1984: 81.

73. Ο Αναστάσιος Καρατάσος ή Γερο-Καρατάσος μετά την καταστροφή της Νάουσας (1822) ήρθε στη νότια Ελλάδα και συμμετείχε ενεργά στην Επανάσταση. Κοτσώνης 1984: 83.

74. Κοτσώνης 1984: 81-84, 87-90. -Ευρετήριο πολεμικών γεγονότων 1989: 371. -Τριχούπης 1888³: Γ' 154.

75. Βακαλόπουλος 1986: 27-28, 39-40, 64.

στρο⁷⁶. Συνέτριψε επίσης τις ελληνικές δυνάμεις που επιχείρησαν να σταματήσουν την προέλασή του στη Μεσσηνία⁷⁷. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν, εξάλλου, οι μάχες στο Κρεμμύδι (7.4.1825), τη Σφακτηρία (26.4.1825) και το Μανιάκι (20.5.1825), όπου έχασε τη ζωή του ο Παπαφλέσσας.

Εικ. 5: Νεόκαστρο και Σφακτηρία. Αρχείο Ν. Τόμπρου

Στο χωριό Κρεμμύδι τα ελληνικά στρατεύματα δέχτηκαν επίθεση από τμήματα του Ιμπραήμ με διοικητή τον Γάλλο εξωμότη Φορέλ. Την καταστροφή του πεζικού τη συμπλήρωσε το αιγυπτιακό ιππικό. Δύο ίλες στο Νεόκαστρο διασκορπίσαν και κατέσφαξαν μεγάλη δύναμη επαναστατών. Η αποτυχία της πρώτης σοβαρής κατά παράταξη σύγκρουσης με τον εχθρό (7.4.1825) είχε αντίκτυπο στο ηθικό των κατοίκων του Μοριά. Τα ελληνικά στρατεύματα διασκορπίστηκαν στις γύρω περιοχές και η αντίθεση Ρουμελιωτών και Πελοποννησίων οξύνθηκε και πάλι. Εν τω μεταξύ οι κυβερνητικές δυνάμεις -σε μια κίνηση να εμποδίσουν την είσοδο στον όρμο του Ναβαρίνου του τουρκοαιγυπτιακού στόλου και να επιβραδύνουν την πορεία προέλασης των χερσαίων δυνάμεων του Ιμπραήμ- αποβίβαστηκαν στη Σφακτηρία. Ο εχθρός ύστερα από κανονιοβολισμό του νη-

76. Πρόκειται για το παλαιό κάστρο που βρίσκεται στα βόρεια της Σφακτηρίας, το οποίο έκτισαν στην περιοχή τον 13^ο αιώνα οι Φράγχοι. Μπαλτάς 1993: 28. -Βακαλόπουλος 1986: 82-88.

77. Γιαννόπουλος 2003: 103. -Μπαλτάς 1993: 25.

σιού, αποβίβασε σ' αυτό ισχυρό στράτευμα, με αποτέλεσμα να ηττηθούν οι υπερασπιστές του (26.4.1825). Από τους 700 Έλληνες, οι 350 σκοτώθηκαν, οι 200 αιχμαλωτίστηκαν, ενώ οι υπόλοιποι κατάφεραν να σωθούν κολυμπώντας μέχρι το Ναβαρίνο. Στα θύματα συγκαταλέγονταν και αρκετοί φιλέλληνες. Σε μικρό χρονικό διάστημα τα φρούρια Μεθώνης, Νεόκαστρου και Σφακτηρίας, περιήλθαν στον εχθρό, ενώ περισσότεροι από 3.000 Έλληνες σκοτώθηκαν. Παρ' όλες όμως τις επιτυχίες αυτές, ο Ιμπραήμ συνειδητοποίησε ότι δεν θα μπορούσε να υποτάξει εύκολα την Πελοπόννησο. Για τον σκοπό αυτόν προσπάθησε να προσελκύσει με το μέρος του τους εξεγερμένους είτε δίνοντας υποσχέσεις στον λαό είτε αλλάζοντας συχνά τη συμπεριφορά του στους επαναστάτες. Διένειμε, μάλιστα, προκηρύξεις στην ύπαιθρο, καλώντας τους γεωργούς να επιστέφουν στις εργασίες τους. Υποσχέθηκε ασφάλεια της ζωής, της τιμής και της περιουσίας τους. Διατήρησε την πειθαρχία στον στρατό του, φτάνοντας στο σημείο να μαστιγώσει ή και να τουφεκίζει όσους στρατιώτες δεν συμμορφώνονταν με τις αυστηρές διαταγές του σχετικά με την ασφάλεια που είχε υποσχεθεί στους ντόπιους. Συνεχίζοντας την ίδια πολιτική και στους επαναστάτες, όχι μόνο δεν τιμώρησε κανέναν απ' όσους παραδόθηκαν στο Ναβαρίνο, αλλά τους άφησε να φύγουν με τα όπλα τους. Κράτησε μόνο ως αιχμάλωτους τον αρχηγό της φρουράς Γ. Μαυρομιχάλη και τον στρατηγό Γιατράκο⁷⁸. Στα τρία περίπου χρόνια που ο Ιμπραήμ παρέμεινε στην περιοχή παρατηρείται συχνή αλλαγή της συμπεριφοράς του ως προς τους Πελοποννήσιους, ανάλογα με τις επιτυχίες ή τις αποτυχίες που κάθε φορά είχε.

Λίγες ημέρες μετά τη μάχη στη Σφακτηρία ο Ιμπραήμ, αφού κατέλαβε το Ναβαρίνο (29.4.1825), κινήθηκε ανατολικά. Στη διάρκεια της πορείας του συνάντησε ισχυρή αντίσταση. Ο Παπαφλέσσας μετά την πτώση των οχυρών στον όρμο του Ναβαρίνου προσπάθησε με 1.500 επαναστάτες να ανακόψει την προέλαση του εχθρού. Για τον σκοπό αυτόν ταμπουρώθηκε στους βράχους του Μανιακίου και εμπόδισε προσωρινά την πορεία των αιγυπτιακών στρατευμάτων (20.5.1825). Ύστερα από δύο ημέρες σκληρών εχθροπραξιών οι Αιγύπτιοι κατόρθωσαν να περάσουν στον μεσσηνιακό κάμπο, χωρίς να συναντήσουν άλλη αντίσταση. Με κατεύθυνση προς την Μάνη ο Ιμπραήμ πέρασε από το Νησί (Μεσσήνη) και την

78. Σταματόπουλος 1995: 55-56. -Μπρέκχης 1998: 72. -Τρικούπης 1888³: Γ' 154-162. -Βακαλόπουλος 1986: 60-61, 63-65, 67-68, 70-75.

Καλαμάτα, τις οποίες λεηλάτησε και κατέστρεψε (28.5.1825)⁷⁹. Επειδή όμως δεν κατάφερε να προχωρήσει στη Μάνη, επέστρεψε στην Καλαμάτα, όπου παρέμεινε στην πόλη για τρεις ημέρες⁸⁰.

Στη συνέχεια ο αιγυπτιακός στρατός προχώρησε προς το οροπέδιο της Τριπολιτσάς. Στο Λεοντάρι βρήκε αντίσταση από τους στρατιώτες που είχαν συγκεντρώσει εκεί ο Θ. Κολοκοτρώνης, ο γιος του Γενναίος, ο Κ. Δεληγιάννης και άλλοι αρχηγοί. Στη μάχη που ακολούθησε, ο Ιμπραήμ νίκησε τα ελληνικά στρατεύματα και προχώρησε προς την Τριπολιτσά, η οποία εν τω μεταξύ είχε εγκαταλειφθεί από τους Έλληνες. Η πορεία του εχθρού ανακόπηκε στους Μύλους της Λέρνας (13.6.1825), από τον Δ. Υψηλάντη, τον Ι. Μακρυγιάννη και έναν λόχο φιλελλήνων. Στη συνέχεια οι εχθρικές δυνάμεις επέστρεψαν στην Τριπολιτσά, εξουδετερώνοντας όλες τις μικρές αντιστάσεις που συνάντησαν στον δρόμο τους, σκορπίζοντας στο πέρασμά τους την καταστροφή και την ερήμωση. Μετά τη Λέρνα ο Ιμπραήμ άλλαξε τη συμπεριφορά του απέναντι στους Έλληνες. Στράφηκε εναντίον των αμάχων, έκαψε σπαρτά, έκοψε δέντρα και κατέστρεψε τη γεωργική παραγωγή⁸¹.

Ο Κολοκοτρώνης ως γενικός αρχηγός των πελοποννησιακών στρατευμάτων στην προσπάθειά του να εμποδίσει την προέλαση του εχθρού δημιούργησε στρατόπεδα, ενώ παράλληλα παρακίνησε τους Πελοποννήσιους να εκστρατεύσουν κατά των Αιγυπτίων. Ένα από τα στρατόπεδα που συστάθηκαν ήταν αυτό της Μεσσηνίας. Την οργάνωσή του -με έδρα τη Φρουντζάλα- ανέλαβε ο Νικηταράς. Ο τελευταίος, αφού το στελέχωσε με 2.000 περίπου άνδρες από τον Μυστρά και τη Μεσσηνία, προσπάθησε αφενός να προστατεύσει τους κατοίκους της περιοχής από τις λεηλασίες και τις επιδρομές των Αιγυπτίων και αφετέρου να παρεμποδίσει τη μεταφορά πολεμοφοδίων στους εχθρούς που είχαν στρατοπεδεύσει στην Τριπολιτσά⁸².

Τους τελευταίους μήνες του 1826 και στις αρχές του 1827 οι εκτεταμένες καταστροφές και οι λεηλασίες του αιγυπτιακού στρατού είχαν

79. Φερέτος 1959: 225-236.

80. Φερέτος 1958: 228-229. -Μεταξάς 1878: 194-195. -Αναπλιώτης 1961: 166. -Κοτσώνης 1973: 7-11. -Φερέτος 1973: 12-14. -Κοσμόπουλος 1995: 51. -Σταματόπουλος 1995: 56. -Βακαλόπουλος 1986: 112-118. -Δουκάκης 1999: 243-248.

81. Παναγιωτόπουλος 1961: 98-101.

82. Καρύδη 1978: 186-188.

οδηγήσει πολλές επαρχίες σε υποταγή⁸³. Ο Ιμπραήμ αλλάζοντας και πάλι την τακτική του άρχισε να υπόσχεται επιείκεια και να καλεί τους κατοίκους και τους οπλαρχηγούς να δηλώσουν υποταγή. Πρόκειται για τα λεγόμενα *προσκυνήματα*⁸⁴, στα οποία προχώρησαν και ορισμένοι οπλαρχηγοί όπως ο Δ. Νενέκος. Από την πλευρά των Ελλήνων σε ό,τι αφορά τα *προσκυνήματα* εφαρμόστηκε η τακτική της τιμωρίας όσων ενέδωσαν και η φράση του Θ. Κολοκοτρώνη *φωτιά και τσεκούρι στους προσκυνημένους* ήχησε για άλλη μια φορά στον Μοριά. Με τον τρόπο αυτόν το κύμα του *προσκυνήματος* ανακόπηκε και αρκετοί επανήλθαν στο πλευρό των επαναστατών⁸⁵.

Μετά τη συμμετοχή του στην πολιορκία και την άλωση του Μεσολογίου (6.4.1826), ο Ιμπραήμ επέστρεψε στην Πελοπόννησο, επιχειρώντας να καθυποτάξει τις επαρχίες που αποτελούσαν τις βασικές εστίες αντίστασης. Με εξαίρεση τη Μάνη, την Καρύταινα και το Ναύπλιο, ο Ιμπραήμ ήλεγχε έως τα τέλη του 1826 όλα σχεδόν τα σημαντικά οχυρά της Πελοποννήσου⁸⁶. Όσο για τη Μεσσηνία, η ολοκλήρωση της καταστροφής της από τα αιγυπτιακά στρατεύματα άρχισε ένα μήνα πριν από τη ναυμαχία του Ναβαρίνου⁸⁷. Συγκεκριμένα, ο Ιμπραήμ επιστρέφοντας στη νοτιοδυτική Πελοπόννησο, θέλησε να εφαρμόσει στην περιοχή την πρακτική του *προσκυνήματος*. Για τον σκοπό αυτόν απέστειλε στη μεσσηνιακή πρωτεύουσα τον *Κεχαγιά Μπέη* του με 12.000 στρατό και ιππείς. Η διαταγή που ο τελευταίος είχε ήταν πως σε περίπτωση που οι κάτοικοι απέρριπταν τις προτάσεις του, τα στρατεύματά του θα προέβαιναν στη δενδροκομία οπωροφόρων και ελαιόδεντρων⁸⁸. Προειδοποιητικά μάλιστα -περνώντας από

83. Καρύδη 1978: 186.

84. Ο παλαιός θεσμός του *προσκυνήματος* ήταν η δήλωση υποταγής ατόμων, ομάδων ή και περιοχών προς τον κυρίαρχο, εναντίον του οποίου είχαν εξεγερθεί. Με το μέτρο αυτό αποδοκιμάζονταν οι εναντίον του επαναστατικές ενέργειες. Η αποδοχή από τον κυρίαρχο της υποταγής εκφραζόταν με την προσφορά προς τους *προσκυνημένους* ειδικού πιστοποιητικού (*προσκυνοχάρτι* ή *ράι μπουγιουρντί*), το οποίο εξασφάλιζε στους κατόχους τους μεταχείριση νομιμοφρόνων υπηκόων. Δημητρακόπουλος 1974: 453.

85. Γιαννόπουλος 2003: 117. -Βακαλόπουλος 1986: 785-787.

86. Σταματόπουλος 1995: 56.

87. Μπαλτάς 1993: 26. -Γεωργούντζος 1973: 15. -Γιαννόπουλος 2003: 116. -Σταματόπουλος 1996: 86-87.

88. Λουκάτος 1987-1988: 230-231.

τις περιοχές Ιμπλακίων, Κουτζούκ Μάνης, Νησίου, Καλαμάτας- άρχισε να κόβει με αργούς ρυθμούς τα δέντρα, για να αναγκάσει τους Μεσσήνιους να δηλώσουν υποταγή. Ο Κεχαγιάς σε επιστολή που απέστειλε στους κατοίκους σημείωνε για την αποστολή του: *σας γνωστοποιώ ότι μ' όλον όπου με έμβρι της υψηλότητος του αυθέντός μας ήλθα εις τα ενταύθα δια να κατακόψω, κατακαύσω, και σχεδόν να αφανίσω όλα τα δένδρα όσα είναι χρήσιμα και αναγκαία προς τροφήν σας, λυπούμενος τον φτωχόν λαόν να μη δοκιμάση την αυτήν ζημίαν και αφανισμόν των αναγκαίων δένδρων σας, έκρινα εύλογον να σας ειπώ, ότι χωρίς αναβολήν καιρού να συσχεφθήτε καλώς και να παραιτηθήτε από τα της αποστασίας φερσίματα, και καθώς σας συμβουλευώ να ελθήτε, να προσκυνήσετε, δια να απαντήσητε την οργήν αυτήν, και τον αφανισμόν όπου θέλει δοκιμάσει όλη η πτωχολογία σας, ει δε και δεν έλθητε, ας είνε η αμαρτία εις τον λαιμόν σας, και όψεσθε εν ημέρα κρίσεως...* (22.9.1827)⁸⁹.

Στις ανωτέρω προτάσεις οι Μεσσήνιοι δεν δίστασαν να απαντήσουν τα εξής: *Ελάβομεν ένα γράμμα σου εις το οποίον λέγεις ότι είσαι διωρισμένος από τον αυθέντην σου δια να κατακόψης τα δενδρικά μας, και σου αποκρινόμεθα' οι Έλληνες όταν απεφάσισαν να τεινάζουν τον ζυγόν της Τουρκικής τυραννίας, εβάλαμεν προ οφθαλμών ότι κοντά με τα άλλα δικαιώματα του ελευθέρου ανδρός, τα οποία αυτός μας είχεν αρπαγμένα, και τα οποία θα αποκτήσωμεν και όλα όσα ή καταπλακωμένα, ή από αυτήν την τυραννίαν των πατέρων μας φέρει επάνω της ως υποκείμενα και αυτά εις την διάκρισιν της τυραννίας' ότι δεν ημπορείς να τα κατακόψης δεν μας είναι παράξενον, διότι κοντά εις τόσας άλλας παρανομίας, τας οποίας κάμνετε καθ' ημέραν εις τα αδύνατα μέρη, ημπορείτε να μεταχειρισθήτε το αυτό και εις τα άψυχα δένδρα' στοχασθήτε όμως ότι δι' όλες αυτάς τας παρανόμους πράξεις σας χρεωστείτε λόγον, καθώς και εις άλλα' είναι και εις ταύτα τα μέρη της Μεσσηνίας συγκροτημένον στρατόπεδον παρά του γενικού αρχηγού των αρμάτων της Πελοποννήσου, και όταν θέλετε πολεμείτε με αυτό και όχι με τα ξύλα' ημείς πάλιν λέγομεν πως είμεθα αποφασισμένοι ν' αποθάνωμεν ελεύθεροι Έλληνες* (26.9.1827). Η ανωτέρω απάντηση εξόργισε τους Αιγύπτιους, οι οποίοι άρχισαν πλέον τη συστηματική δεινδροκομία στην περιοχή. Σύμφωνα με τον Φραντζή μέσα σε δύο ημέρες οι εχθροί έκοψαν

89. Δουκάκης 1999: 252.

περισσότερες από 60.000 συκιές, 25.000 ελιές και μουριές⁹⁰.

Εκτός από τις καταστροφές στην ελληνική πλευρά, η κατάσταση στο στρατόπεδο του εχθρού δεν ήταν η καλύτερη δυνατή. Ο Ιμπράημ ύστερα από τρία σχεδόν χρόνια πολεμικών αναμετρήσεων στον ελλαδικό χώρο, βρισκόταν σε δύσκολη θέση. Οι αρρώστιες και ο συστηματικός κλεφτοπόλεμος των Ελλήνων αποδεκάτισαν τον στρατό του, ενώ είχε αρχίσει να παρατηρείται στο εχθρικό στρατόπεδο έλλειψη εφοδίων⁹¹. Οι αιφνιδιαστικές νυχτερινές επιθέσεις, οι ενέδρες από οχυρές θέσεις, οι επιχειρήσεις δολιοφθοράς σε εφοδιοπομπές στάθηκαν ικανές, για να ανακόψουν την ορμή των εχθρικών στρατευμάτων και να περιορίσουν την αξία των νικών που είχαν έως τότε πετύχει. Αντίθετα, η στασιμότητα αυτή δεν ήταν ζημιογόνα για την ελληνική πλευρά. Αν και καμιά εντυπωσιακή νίκη δεν σημειώθηκε εναντίον του εχθρού, η ύπαρξη εστίων αντίστασης επέτρεψε τη διατήρηση του ελληνικού ζητήματος στο διπλωματικό πεδίο. Έξι και πλέον χρόνια μετά την έναρξη της Επανάστασης η στάση της Αγγλίας και της Ρωσίας μεταβαλλόταν ολοένα και ευνοϊκότερα για τους Έλληνες. Το γεγονός αυτό υπήρξε σωτήριο, αφού μετά την ηρωική έξοδο του Μεσολογγίου και την πτώση της ακρόπολης των Αθηνών, είχε κυριεύσει μεγάλη απογοήτευση τους εξεγερμένους⁹².

Εικ. 6: Νεόκαστρο (ή Ναβαρίνο). Αρχείο Ν. Τόμπρου

90. Φραντζής 1976: Β' 527-528. -Δουκάκης 1999: 253. -Βακαλόπουλος 1986: 787-790.

91. Βακαλόπουλος 1986: 580-582.

92. Λουκάτος 1987-1988: 229.

Η ναυμαχία του Ναβαρίνου (1827)

Τα αιγυπτιακά στρατεύματα δεν είχαν προλάβει να υποτάξουν την Πελοπόννησο, όταν οι Μ. Δυνάμεις ανέλαβαν να λύσουν διπλωματικά την ελληνική υπόθεση. Η σύγκρουση του ενωμένου αγγλογαλλορωσικού στόλου με τον αιγυπτιακό και η καταβύθιση του τελευταίου στον κόλπο του Ναβαρίνου (20.10.1827) υποχρέωσαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία να αποδεχτεί την προοπτική δημιουργίας ελληνικού κράτους και τον Ιμπραήμ να εγκαταλείψει την Πελοπόννησο⁹³. Ένα χρόνο αργότερα (Οκτώβριος 1828) ολοκληρώθηκε η αποχώρηση των αιγυπτιακών δυνάμεων υπό την επίβλεψη του στρατηγού Maison, ο οποίος είχε καταφτάσει στα τέλη Αυγούστου της ίδιας χρονιάς, για να διασφαλίσει τον τερματισμό των εχθροπραξιών στον Μοριά⁹⁴.

Το διπλωματικό ενδιαφέρον για την επίλυση του ελληνικού ζητήματος τέθηκε οριστικά πλέον με τη *Συνθήκη του Λονδίνου* (Ιουλιανή Συνθήκη). Στην εν λόγω συνθήκη (19.7.1828) αναφερόταν πως σε περίπτωση που η Πύλη δεν αποδεχόταν τη μεσολάβηση των Μ. Δυνάμεων για αποχώρηση των τουρκοαιγυπτιακών στρατευμάτων από την Πελοπόννησο, τότε οι τρεις σύμμαχοι (Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία) θα αποφάσιζαν να προσεγγίσουν τους Έλληνες με τον διορισμό διπλωματικών αντιπροσώπων και τη σύναψη εμπορικών σχέσεων. Αν μάλιστα ο Σουλτάνος συνέχιζε την αδιάλλακτη στάση του σε σχέση με τη συνθήκη, οι Μ. Δυνάμεις θα λάμβαναν και πρόσθετα μέτρα, για να επιτύχουν την ανακωχή των εμπολέμων. Για τον σκοπό αυτόν εξουσιοδοτήθηκαν οι αντιπρόσωποι των δυνάμεων στο Λονδίνο να προσδιορίσουν τα μέτρα στα οποία θα κατέφευγαν, αν παρίστατο ανάγκη. Σε μια προσπάθεια άσκησης πίεσης στους Οθωμανούς διατάχθηκαν οι διοικητές των ναυτικών μοιρών, ο Άγγλος Εδ. Κόδρινγκτον (Codrington), ο Γάλλος Ερ. Δεριγνύ (De Rigny) και ο Ρώσος Λογ. Χέυδεν (Heyden), να καταπλεύσουν στα παράλια της Πελοποννήσου. Η Ιουλιανή Συνθήκη, εκτός από τη ναυμαχία του Ναβαρίνου, αποτέλεσε τη διπλωματική βάση και για δύο άλλα γεγονότα, τον ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1828-1829 και την αποστολή γαλλικού εκστρατευτικού σώματος στην Πελοπόννησο⁹⁵.

93. Τα στρατεύματα του Ιμπραήμ που κατά καιρούς ήρθαν στον ελλαδικό χώρο υπολογίζονται σε 38.000 άνδρες. Στην Αίγυπτο επέστρεψαν 21.000, δηλαδή οι απώλειες ξεπέρασαν τους 17.000 άνδρες. Σιμόπουλος 1984: 473.

94. Αποστολάκης 1956: 85-86.

95. Δουκάκης 1999: 254-255. -Μπρέκης 1998: 79-80.

Μετά από διπλωματικά παιχνίδια και αναβολές -και καθώς είχε επέλθει η λήξη της προθεσμίας που είχε δοθεί στην Πύλη (31.8.1827)- οι ευρωπαϊκοί στόλοι κατέπλευσαν έξω από το λιμάνι του Ναβαρίνου (12.10.1827), όπως άλλωστε όριζε η *Ιουλιανή Συνθήκη*. Οι οδηγίες που είχαν -από τις κυβερνήσεις τους- οι διοικητές των ναυτικών μοιρών ήταν σαφείς: ...Όσον αφορά τα τουρκικά πλοία που βρίσκονται στους κόλπους του Ναβαρίνου και της Μεθώνης, πιθανόν να επιμείνουν στην εκεί παραμονή τους, θα πρέπει, όπως και τα οχυρά, να υποστούν όλες τις συνέπειες του πολέμου...

Ένα ατυχές γεγονός -όπως χαρακτηρίστηκε αμέσως μετά η ναυμαχία από την αγγλική και τη διεθνή διπλωματία- οδήγησε την ελληνική υπόθεση σε αίσιο αποτέλεσμα. Συγκεκριμένα μετά τη σύσκεψη των τριών ναυάρχων (Κόδριγκτον, Δεριγνύ, Χέυδεν) στο πλοίο *Ασία* (19.10.1827), αποφασίστηκε η είσοδος του στόλου στο λιμάνι του Ναβαρίνου, σε μια προσπάθεια να πιεστούν στις διαπραγματεύσεις ακόμα περισσότερο οι ναυτικές τουρκοαιγυπτιακές δυνάμεις. Την ίδια χρονική στιγμή οι επικεφαλής του στόλου του Ιμπραήμ, και καθώς ο τελευταίος απουσίαζε στην ενδοχώρα, θεώρησαν ότι έπρεπε να δώσουν στους άπιστους Ευρωπαίους σκληρό μάθημα⁹⁶.

Το δυσάρεστο γεγονός (*untoward event* κατά τον βασιλιά της Αγγλίας Γεώργιο Δ'), ξεκίνησε μεταξύ του πληρώματος μιας λέμβου του *Dartmouth* και ενός οθωμανικού πυρπολικού, ενώ οι στόλοι ήταν επ' άγκυρα. Ένας πυροβολισμός από την οθωμανική πλευρά -που σκότωσε τον κυβερνήτη της λέμβου Fitz-Roy, όταν πλησίαζε για διαπραγματεύσεις- αποτέλεσε το έναυσμα, για να αρχίσει η ναυτική αναμέτρηση. Στις τέσσερις ώρες που κράτησε η ναυμαχία (14.30-18.00) οι απώλειες ήταν οι ακόλουθες: 174 νεκροί, 475 τραυματίες για τον συμμαχικό στόλο χωρίς απώλεια πλοίου και 6.000 νεκροί, 4.000 τραυματίες και 60 κατεστραμμένα πλοία για τις εχθρικές δυνάμεις. Ο ενθουσιασμός που προκάλεσε το αποτέλεσμα της ναυμαχίας στους Έλληνες ήταν δικαιολογημένος, καθώς συνειδητοποιούσαν ότι ο επτάχρονος απελευθερωτικός τους αγώνας όδευε πλέον στο τέλος του⁹⁷.

Η επιστροφή του Ιμπραήμ το πρωί της 21^{ης} Οκτωβρίου 1827, συνοδεύ-

96. Woodhouse 1981: 17-18. -Αποστολάκης 1956: 85. -Δουκάκης 1999: 255-256.

97. Για τη ναυμαχία βλ. Φωκάς 1927. -Woodhouse 1977. -Μακρυγιάννης 1961: 321-329. Για τη σχετική βιβλιογραφία βλ. επίσης Λουκάτος 1987: 232-234, 241.

τηκε από την ύψωση λευκής σημαίας. Πέντε ημέρες μετά τη συνθηκολόγηση, οι συμμαχικοί στόλοι απέπλευσαν για τη Μάλτα και την Τουλόν. Ο Ιμπραήμ χρειάστηκε έναν χρόνο περίπου, για να αποχωρήσει οριστικά (Οκτώβριος 1828) και αφού οι τρεις Δυνάμεις είχαν αποστείλει στην Πελοπόννησο γαλλικό εκστρατευτικό σώμα υπό τους Sebastiani και Maison⁹⁸. Ο γαλλικός στρατός παρέλαβε την Κορώνη και την Πύλο και τις παρέδωσε στον Έλληνα φρούραρχο Νικηταρά⁹⁹. Ο Ιμπραήμ φεύγοντας από την Πελοπόννησο (2.10.1828) με τα υπολείμματα του στόλου του, πήρε μαζί του στην Αίγυπτο 3.000 γυναικόπαιδα και αιχμάλωτους Έλληνες, τους οποίους εγκατέστησε στο Κάιρο. Υπολογίζεται ότι από το 1825 έως το 1828 αιχμαλωτίστηκαν από τους Αιγυπτίους 20.000 άνδρες, γυναίκες και παιδιά. Οι μισοί από αυτούς πέθαναν από τύφο και άλλες λοιμικές ασθένειες, ενώ από τους υπόλοιπους άλλοι βρίσκονταν αιχμάλωτοι στη Μεθώνη, την Κορώνη, το Νεόκαστρο και άλλοι μεταφέρθηκαν στην Αίγυπτο¹⁰⁰.

Όσο για τη Μεσσηνία θα πρέπει να τονιστεί πως η περιοχή κατά την τριετή παραμονή των αιγυπτιακών δυνάμεων υπέστη σημαντικές καταστροφές εξαιτίας της εγκατάστασης στα μεσσηνιακά φρούρια μεγάλου τμήματος του εχθρικού στρατεύματος¹⁰¹. Μετά την αποχώρηση του εχθρού από την περιοχή, οι οθωμανικές φρουρές της Μεθώνης, του Νεοκάστρου, της Κορώνης, παραδόθηκαν στους Γάλλους στρατιώτες. Το εκστρατευτικό σώμα του Maison παρέμεινε για αρκετό χρονικό διάστημα στον Μοριά, συμβάλλοντας στην οργάνωση της περιοχής κυρίως σε έργα υποδομής του τότε νεοσύστατου Ελληνικού Κράτους. Θα πρέπει, τέλος, να αναφερθεί πως η εκστρατεία του Maison βοήθησε τον Καποδίστρια στο ανορθωτικό του έργο και επέφερε την ενεργό ανάμειξη της γαλλικής πολιτικής στο ελληνικό ζήτημα¹⁰².

Την οικιστική και δημογραφική εικόνα που αντίκριζε κανείς στην Καλαμάτα τους τελευταίους μήνες του 1828 -αποτέλεσμα της επτάχρονης

98. Αναπλιώτης 1971: 104-105.

99. Με το Πρωτόκολλο του Λονδίνου (19.7.1828) οι Μ. Δυνάμεις εξουσιοδότησαν τη Γαλλία να στείλει στρατό στην Πελοπόννησο, για να αναγκάσει τον Ιμπραήμ να εγκαταλείψει την περιοχή. Στα τέλη Αυγούστου 1828 κατέφτασε στην Πελοπόννησο ο στρατηγός Maison με δύναμη 14.000 άνδρες. Μπρέκχης 1998: 109. Διονυσόπουλος 1989: 77.

100. Δουκάκης 1999: 257-258.

101. Γιανναροπούλου 1978: 299-300.

102. Μπίρης 2000: 85-87. -Διονυσόπουλος 1989: 78-79. -Θέμελη-Κατηφόρη: 1985.

συμμετοχής των κατοίκων της στην Επανάσταση και του τιμήματος που πλήρωσαν για την ανεξαρτησία τους- την περιγράφει παραστατικά άρθρο της Γενικής Εφημερίδος της Ελλάδος, το οποίο σημειώνει: Η πόλις μας εκ τρίτου ήρχισε να ανεγείρεται και ήδη κατοικούν εις αυτήν 150 οικογένειαι. Δεν θέλει πλέον μολύνει την γην μας βεβαιότατα ο βάρβαρος. Αφήνει όμως πολλά σημεία της βαρβαρότητός του. Προς τοις άλλους δε τόσα δένδρα εκριζωμένα, κατακεκομμένα, ή καημένα...¹⁰³

Χάρτης
Οι κυριότερες πολεμικές εστίες στη Μεσσηνία
(1766-1828)

Αρχείο Ν. Τόμπρου

(1) Καλαμάτα	(5) Σφακτηρία
(2) Μεσσήνη (Νησί)	(6) Μεθώνη
(3) Κυπαρισσία	(7) Κορώνη
(4) Νεόκαστρο ή Ναβαρίνο	

103. Γενική Εφημερίς της Ελλάδος 1828: 238.

Βιβλιογραφία

- Castellan A., 1820: *Lettres sur la Morée*: τόμ. II, Παρίσι.
- Dakin D., 1983: *Ο αγώνας των Ελλήνων για την ανεξαρτησία (1821-1833)*, Αθήνα.
- Gordon Th., 1844²: *History of the Greek Revolution*: τόμ. 1, Λονδίνο.
- Miller W., 1960: *Η Φραγκοκρατία στην Ελλάδα (1204-1566)*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Petropoulos J., 1997: *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο (1833-1843)*, Αθήνα.
- Pouqueville F.C.H.L., 1805: *Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie et dans plusieurs autres parties de l' empire othoman pendant les années 1798, 1799, 1800 et 1801*: τόμ. 1, Παρίσι.
- Sugar P., 1994: *Η νοτιοανατολική Ευρώπη κάτω από την οθωμανική κυριαρχία*, Σμίλη: τόμ. Β', Αθήνα.
- Woodhouse C. M., 1977: *Η Ναυμαχία του Ναυαρίνου*, μτφ. Σ. Χατζηπολυχρόνης, Αθήνα.
- Woodhouse C. M., 1981: «Το “ατυχές γεγονός”. Η ναυμαχία του Ναβαρίνου (20 Οκτωβρίου 1827)», μτφ. Ν. Ζερβής, *Μεσσηνιακά Γράμματα*, 3 (1981), 17-32.
- Αλλαμανή Εφ., 1974: «Γεγονότα, ενέργειες και αποφάσεις κατά τους τελευταίους μήνες πριν την Επανάσταση», *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών: τόμ. ΙΒ', Αθήνα, 70-100.
- Αναπλιώτης Γ., 1961: «Η μάχη της Βέργας και ο Μπραημπασάς», *Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά*, 5 (1961), 161-170.
- Αναπλιώτης Γ., 1964: *Το έπος της Λευτεριάς που δεν γράφτηκε*, Καλαμάτα.
- Αναπλιώτης Γ., 1971: *Το ημερολόγιον του Αγώνος της Ελευθερίας εν Μεσσηνία, (1816-1828)*, Καλαμάτα.
- Αναπλιώτης Γ., 1998: «Τα προζύμια της Επανάστασης», *Μεσσηνιακά* 2 (1998²), 21-26.
- Αποστολάκης Ι., 1956: «Η ελληνική Επανάσταση και η ευρωπαϊκή πολιτική. (Το Ναυαρίνον και τα αίτια της επεμβάσεως)», *Μεσσηνιακά Γράμματα*, 1 (1956), 67-87.

- Αποστολάκης Ι., 1981: «Η Καλαμάτα και η γένεση του Νεοελληνικού Κράτους», *Μεσσηνιακά Γράμματα*, 3 (1981), 41-90.
- Ασδραχάς Σπ., 2003: *Ελληνική οικονομική ιστορία (ΙΕ'-ΙΘ' αιώνας)*, Αθήνα.
- Βακαλόπουλος Απ., 1973: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*: τόμ. Δ', Θεσσαλονίκη.
- Βακαλόπουλος Απ., 1974: «Ο ρωσοτουρκικός πόλεμος του 1787-1792 και οι Έλληνες. Οι αγώνες των Σουλιωτών και η δράση του Λάμπρου Κατσώνη», *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών: τόμ. ΙΑ', Αθήνα, 85-97.
- Βακαλόπουλος Απ., 1980: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*: τόμ. Ε', Θεσσαλονίκη.
- Βακαλόπουλος Απ., 1986: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*: τόμ. Ζ', Θεσσαλονίκη.
- Βρυώνης Β., 1990: «Η απόβασις του Ιβραήμ εις την Μεθώνην», *Ιθώμη*, 29-30 (1990), 33-39.
- Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, 1828: Ναύπλιο 8.8.1828: αρ. 57, 238.
- Γενικό Επιτελείο Στρατού, 2005: *Η ιστορία της οργάνωσης του Ελληνικού Στρατού (1821-1954)*, Αθήνα.
- Γερβίνος Τ., 1864: *Ιστορία της Επανάστασεως και Αναγεννήσεως της Ελλάδος*, μετάφραση Ι. Περβανόγλου, Αθήνα.
- Γεωργούλης Κ., 1973: «Το πάρσιμο της Καλαμάτας στο 1821», *Ιθώμη*, 1 (1973), 9-10, 16.
- Γεωργούντζος Π., 1973: «Η οικονομική κατάστασις της Μεσσηνίας προ 200 ετών», *Ιθώμη*, 2 (1973), 38-40.
- Γιανναροπούλου Ι., 1978: «Η Μεσσηνία ολίγον προ της αναχωρήσεως του Ιμπραήμ», *Πρακτικά του Α' Τοπικού Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών (2-4 Δεκεμβρίου 1977)*, Αθήνα, 289-304.
- Γιανναροπούλου Ι., 1984: «Αμβρόσιος Φραντζής ως πηγή των εις Μεσσηνίαν επαναστατικών γεγονότων», *Πρακτικά του Β' Τοπικού Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών (Κυπαρισσία 27-29 Νοεμβρίου 1982)*, Αθήνα, 113-128.
- Γιαννόπουλος Γ., 2003: «Τα πολεμικά γεγονότα. Η κρίσιμη τριετία, 1825-1827», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*: τόμ. 3, Αθήνα, 103-118.

- Γριτσόπουλος Τ., 1967: *Τα Ορλωφικά. Η Εν Πελοποννήσω επανάστασις του 1170 και τα επακόλουθα αυτής*, Αθήνα.
- Γριτσόπουλος Τ., 1978: «Η Μεσσηνία κατά το Β' εμφύλιον πόλεμον (1824) θέατρον πολεμικών συγκρούσεων», *Πρακτικά του Α' Τοπικού Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών (2-4 Δεκεμβρίου 1977)*, Αθήνα, 93-128.
- Δημακόπουλος Γ., 1966: *Η διοικητική οργάνωσις κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν (1821-1827)*, Αθήνα.
- Δημητρακόπουλος Οδ., 1974: «Πολεμικά γεγονότα», *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών: τόμ. ΙΒ', Αθήνα, 442-456.
- Διαμαντούρου Ι., 1974: «Η εξέλιξη της Επαναστάσεως κατά τους μήνες Ιούνιο, Ιούλιο, Αύγουστο. Πολεμικά γεγονότα», *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. ΙΒ', Αθήνα, 137-153.
- Διονυσόπουλος Θ., 1989: «Ο γαλλικός στρατός στην Ελλάδα και η αποχώρηση του Ιβραήμ από τον Μοριά», *Ιθώμη*, 28 (1989), 75-81.
- Δουκάκης Δ., 1999: *Μεσσηνιακά και ιδιαίτερα περί Φαρών και Καλαμάτας. Από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τον Καποδίστρια*, Αθήνα (φωτογραφική μεταφορά).
- Ευρετήριο πολεμικών γεγονότων του Ελληνικού Έθνους, 1989: Γ.Ε.Σ. Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, Αθήνα.
- Ζέπος Π., 1978: «Από της Μεσσηνιακής εις την Πελοποννησιακή Γερουσίαν του 1821», *Πρακτικά του Α' Τοπικού Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών (2-4 Δεκεμβρίου 1977)*, Αθήνα, 41-51.
- Ζερβής Ν., 1984: «Πού έγινε η πρώτη δοξολογία στην Καλαμάτα στις 23 Μαρτίου 1821;», *Πρακτικά του Β' Τοπικού Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών (Κυπαρισσία 27-29 Νοεμβρίου 1982)*, Αθήνα, 101-110.
- Ζερβής Ν., 1987-1988: «Η Προκήρυξη της Μεσσηνιακής Συγκλήτου με ημερομηνία 23 Μαρτίου 1821 στην αγγλική και ιταλική», *Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών (Καλαμάτα, 8-15 Σεπτεμβρίου 1985)*: τόμ. Γ', Αθήνα, 81-86.
- Θέμελη-Κατηφόρη Δ., 1985: *Το γαλλικό ενδιαφέρον για την Ελλάδα στην περίοδο του Καποδίστρια (1828-1831)*, Αθήνα.
- Καλαντζής Κ., 1959: «Η επανάσταση του Παπάζωλη και των Ορλώφ», *Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά*, 3 (1959), 169-177.
- Κανδηλώρος Τ., 1924: *Ο αρματωλισμός της Πελοποννήσου (1500-1821)*, Αθήνα.

- Καρύδη Ελ., 1978: «Στρατιωτικόν σώμα του Ιμπραήμ σ' ενέδρα του Νικηταρά στα Δερβένια Λεονταρίου (1827)», *Πρακτικά του Α' Τοπικού Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών* (2-4 Δεκεμβρίου 1977), Αθήνα, 186-192.
- Κόκκινος Δ., 1969: *Η Ελληνική Επανάσταση*, τόμ. 8, Αθήνα.
- Κολοκοτρώνης Θ., 1981: *Διήγησις συμβάντων της Ελληνικής Φυλής από το 1770 έως τα 1836*, (φωτογραφική επανέκδοση της α' έκδοσης), Εισαγωγή-ευρετήρια-επιμέλεια Τ. Γριτσόπουλος, Αθήνα.
- Κοντογιάννης Π., 1903: *Οι Έλληνες κατά τον πρώτον επί Αικατερίνης Β' Ρωσοτουρκικόν πόλεμον (1768-1774)*, Αθήνα.
- Κοσμόπουλος Π., 1995: «Πανηγυρικός στην Επέτειο της μάχης του Μανιακίου (20.5.1825)», *Ιθώμη*, 37-38 (1995), 50-53.
- Κοτσώνης Ντ., 1973: «Ο Παπαφλέσσας στο Μανιάκι», *Ιθώμη*, 2 (1973), 31-35.
- Κοτσώνης Κ., 1984: «Μάχη Σχινόλακκας. Έκθεσις Καρατάσου και άλλα στοιχεία (Μάρτιος 1825)», *Πρακτικά του Β' Τοπικού Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών* (Κυπαρισσία 27-29 Νοεμβρίου 1982, Αθήνα, 81-91.
- Κούρκου Ελ., 1974: «Τα πολεμικά γεγονότα από τον Ιούλιο ως τον Δεκέμβριο», *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών: τόμ. ΙΒ', Αθήνα, 361-371.
- Κρεμμυδάς Β., 1972: *Το εμπόριο της Πελοποννήσου στο 18ο αιώνα (1715-1792)*, Αθήνα.
- Κρεμμυδάς Β., 1980: *Συγκυρία και εμπόριο στην προεπαναστατική Πελοπόννησο*, Αθήνα.
- Κυριακός Γ., 1948: «Η ελληνική Επανάσταση την 23 Μαρτίου 1821 εν Καλάμαις», *Η Καλαμάτα και η Επανάσταση του 21*, έκδ. Σύλλογος προς Διάδοσιν των Γραμμάτων, Καλαμάτα, 19-27.
- Κυρκίνη-Κούτουλα Αν., 1996: *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία στην Ελλάδα. Η περίπτωση της Πελοποννήσου*, Αθήνα.
- Λουκάτος Σπ., 1987-1988: «Η ναυμαχία του Ναυαρίνου. (Νέα οπτική γωνιά της ναυμαχίας)», *Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών* (Καλαμάτα, 8-15 Σεπτεμβρίου 1985): τόμ. Α', Αθήνα, 228-253.
- Λυριτζής Σ., 1998²: «Συμβολή εις την ιστορίαν των Γαργαλιάνων από των προϊστορικών χρόνων μέχρι του έτους 1830», *Μεσσηνιακά*, 1 (1998²), εκδ. «Αριστομένης», Αθήνα, 115-134.

- Μακρυγιάννης Ι., 1961: «Η μάχη του Ναυαρίνου», *Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά*, 5 (1961), 321-329.
- Μέξης Δ., 1977: *Η Μάνη και οι Μανιάτες*, Αθήνα.
- Μεταξάς Κ., 1878: *Ιστορικά απομνημονεύματα εκ της ελληνικής επαναστάσεως*, Αθήνα.
- Μπαλτάς Αλ., 1993: «Πύλιοι Αιχμάλωτοι του Ιμπραήμ στα μεγάλα χρόνια του αγώνα της εθνικής μας ανεξαρτησίας», *Ιθώμη*, 35-36 (1993), 25-36.
- Μπελιά Ελ., 1978: «Ειδήσεις περί Μεσσηνίας από γαλλικόν υπόμνημα του 1786», *Πρακτικά του Α΄ Τοπικού Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών (2-4 Δεκεμβρίου 1977)*, Αθήνα, 283-288.
- Μπίρης Γ, 2000: *Ένας δρόμος στο Νότο; Χώρα-Πύλος-Μεθώνη: Το βασίλειο του Νέστορα και ο Μοθών Λίθος*, Αθήνα.
- Μπιτσάνης Ηλ., 2005: *Σελίδες από την ιστορία της Μεσσηνίας (Νησιού) μέχρι το 1900*, Καλαμάτα.
- Μπρέκης Σπ., 1998: *Ιστορία της νεωτέρας Ελλάδος*, Αθήνα.
- Παλαιολόγος Κ., 1881: «Ρωσικά περί Ελλάδος έγγραφα», *Παρνασσός*, 5 (1881), 148-155.
- Παναγιωτόπουλος Β., 1967: «Δύο προκλήσεις της Μεσσηνιακής Συγκλήτου», *Μεσσηνιακά Γράμματα*, 2 (1967), 591-598.
- Παναγιωτόπουλος Β., 2001: «Οι πρώτες ημέρες του Αγώνα», *Πόλεις-Λιμάνια Πελοποννήσου: Καλαμάτα, Πάτρα, στο Επτά Ημέρες της Καθημερινής*, Αθήνα, 47-52.
- Παναγιωτόπουλος Σπ., 1961: «Η μάχη των Μύλων», *Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά*, 5 (1961), 92-101.
- Πανταζόπουλος Π., 1984: *Καλαμάτα, Καλαμάτα*.
- Παπαγεωργίου Στ., 2003: «Πρώτο έτος της Ελευθερίας. Από τις Παρίστριες Ηγεμονίες στην Επίδαυρο», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*: τόμ. 3, Αθήνα, 53-70.
- Παπαδόπουλος Στ., 1974: «Επαναστατικές ζυμώσεις και ανταρσίες των Ελλήνων κατά τα τέλη του 16^{ου} αιώνα και τις αρχές του 17^{ου} αιώνα», *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών: τόμ. Ι΄, Αθήνα, 324-333.
- Παπαδόπουλος Στ., 1974: «Η ελληνική Επανάσταση του 1770 και ο αντίκτυπός της στις ελληνικές χώρες», *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών: τόμ. ΙΑ΄, Αθήνα, 58-85.

- Πατριαρχέας Β., 1972²: *Δίπτυχον της Εθνεγερσίας*, Αθήνα.
- Σάθας Κ., 1869: *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς*, Αθήνα.
- Σακελλαρίου Μ., 1978: *Η Πελοπόννησος κατά τη δευτέραν Τουρκοκρατία (1715-1821)*, Αθήνα.
- Σακκάς Γ., 1976: «Φιλικοί και μυήσεις της Καλαμάτας», *Ιθώμη*, 14 (1976), 15-17.
- Σιμόπουλος Κ., 1984: *Πως είδαν οι ξένοι την Ελλάδα (1826-1829)*: τόμ. Ε', Αθήνα.
- Σπηλιάδης Ν., 1972: *Απομνημονεύματα δια να χρησιμεύσωσιν εις την Νέαν Ελληνικήν Ιστορίαν (1821-1843)*, επανέκδοση Π. Χριστόπουλος: τόμ. Α'-Β', Αθήνα.
- Σταματόπουλος Δ., 1995: «Ο Ιμπραήμ στην Μεσσηνία (1825)», *Ιθώμη*, 37-38 (1995), 54-56.
- Σταματόπουλος Δ., 1996: *Καλαμάτα (2600 π.Χ.-1836 μ.Χ.)*, Κατερίνη.
- Τζάκης Δ., 2003: «Ρωσική παρουσία στο Αιγαίο. Από τα Ορλωφικά στον Λάμπρο Κατσώνη», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, Ελληνικά Γράμματα: τόμ. 1, Αθήνα, 115-150.
- Τρικούπης Σπ., 1888³: *Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως*: τόμ. Α'-Γ', Αθήνα.
- Φερέτος Μ., 1958: «Ο Παπαφλέσσας προς το Μανιάκι», *Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά*, 2 (1958), 224-239.
- Φερέτος Μ., 1959: «Η άλωση της Καλαμάτας από τους Άραβες στις 28 Μαΐου 1825», *Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά*, 3 (1959), 225-236.
- Φερέτος Μ., 1973: «Αυθεντικές μαρτυρίες για την εμποιοΐα του Μανιακίου», *Ιθώμη*, 2 (1973), 36-38.
- Φερέτος Μ., 1998: «Ο Παπαφλέσσας ως υπουργός Εσωτερικών καθορίζει τας υποχρεώσεις και τα καθήκοντα των πολιτών προς το Έθνος», *Μεσσηνιακά*, 2 (1998), 1-7.
- Φιλήμονας Ι., 1860: *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, Αθήνα.
- Φίνλεϋ Γ., 1958: *Ιστορία της Τουρκοκρατίας και της Ενετοκρατίας στην Ελλάδα*, Πρόλογος, επιμέλεια, προσθήκες και σχόλια Τ. Βουρνάς, Αθήνα 1958.
- Φραντζής Αμβρόσιος, 1976: *Επιτομή της Ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος*, εισαγωγή Γ. Κουρνούτου, Ευρετήριο-επιμέλεια Ι. Γιαννοπούλου: τόμ Α'-Δ', Αθήνα.

Φωκάς Δ., 1927: *Η ναυμαχία του Ναυαρίνου*, Αθήνα.

Χασιώτης Ι., 1974: «Πολεμικές συγκρούσεις στον ελληνικό χώρο και η συμμετοχή των Ελλήνων σ' αυτές», *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών: τόμ. Ι', Αθήνα, 257-323.

Χρυσανθακόπουλος Φ. ή Φωτάκος, 1974: *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*: τόμ. 1, (φωτογραφική επανέκδοση), Εισαγωγή-ευρετήρια-επιμέλεια Τ. Γριτσόπουλος, Αθήνα.

NIKOS TOMPROS

MESSINIA IN A REVOLUTIONARY COURSE (1766-1828)

Summary

During the Ottoman domination Messinia's proximity to Mani, its strategic position and existing fortresses (Methoni, Koroni, Neokastro), often made it the center of wars and warlike encounters, which led to property damage and demographic changes in the population. So characteristic the period of 1766-1828 was, that it started with the Russian actions for the preparation of the Orlofs revolution in southern Peloponnese and ended in Messinia with the advent of the French expeditionary force of Maison and Ibrahim's departure from the area. The revolt of 1770 led to failure, while its results proved disastrous for the Messinians, since for about nine years (1779) the area was harshly stretched by the Turkish-Albanian raids. The negative effects of Orlofika resulted to the fact that, for the first two decades of the 19th century, there had been no attempt for a rise from the Messinians' side. At the beginning of the Revolution, Kalamata was one of the first cities in Moria to be freed (23.5.1821). The Messinian rebels could now get politically, administratively and militarily organized in an attempt to resolve all problems arisen from the revolution. Specifically negative had also been the consequences in this area from the three-year stay of the Egyptian forces under Ibrahim (1825-1828). The enemy's departure in 1828 left Messinia financially ruined and its population significantly reduced.

